

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2015 р.

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2016 р.

Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212⁷—212²¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення), та злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157—160 Кримінального кодексу України)

Відшкодування моральної шкоди в адміністративному судочинстві

11(195)'2016

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Гриців М.І. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Гуменюк В.І. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Ємець А.А. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Шахун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України.

1 Хронологія подій Timeline

3 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

3 Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2015 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the second half of 2015

18 Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2016 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in resolutions adopted as a result of examining the cases on the grounds described in subparagraphs 1, 2, 4 of para. 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the first half of 2016

33 Аналіз судової практики Survey of the Court Practice

33 Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212⁷—212²¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення), та злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157—160 Кримінального кодексу України)

Generalization of jurisprudence on application by the courts of Ukraine of the laws on liability for administrative offenses, encroaching on expression of the people's will and prescribed procedure of its guaranteeing (Article 212⁷—212²¹ of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) and offenses against electoral rights and freedoms (Articles 157—160 of the Criminal Code Ukraine)

41 Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

41 Кравчук В.М. Відшкодування моральної шкоди в адміністративному судочинстві

Kravchuk V.M. Compensation for moral damage in administrative proceedings

17-19

ЖОВТНЯ

У м. Стамбулі за ініціативи Міністерства юстиції Турецької Республіки та Турецької академії юстиції під патронатом Президента **Реджепа Ердогана** відбувся Міжнародний правничий конгрес. Від Верховного Суду України участь у заході взяли **Марина Кліменко** — до недавня заступник Голови Суду, та **Ліна Губар** — начальник відділу міжнародного співробітництва.

25

ЖОВТНЯ

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** зустрівся з Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Німеччина в Україні **Ернстом Райхелем**. Посол ФРН відзначив, що реформування судової системи є надзвичайно важливим і висловив готовність Німеччини й надалі сприяти реформам в Україні.

27

ЖОВТНЯ

Питання, пов'язані з реформуванням судової системи України, а саме з імплементацією змін до Конституції в частині правосуддя, стали головною темою зустрічі Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з Надзвичайним і Повноважним Послом Канади в Україні **Романом Ващуком**.

Цього ж дня Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** зустрівся з новопризначеним Послом Європейського Союзу (ЄС), Головою Представництва ЄС в Україні **Хьюгом Мінгареллі**. У ході бесіди Хьюг Мінгареллі запевнив, що ЄС і надалі готовий поділитись своїм досвідом з метою допомогти, а не критикувати.

Опубліковано інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** парламентській газеті «Голос України». У ньому наголошується, що Верховний Суд України не має заперечень щодо змін до Конституції України, ухвалених парламентом 2 червня. «Ми їх підтримуємо і під сумнів не ставимо», — повідомив Ярослав Романюк. Водночас він пояснив читачам, чому на думку Верховного Суду України деякі норми прийнятого 2 червня цього року з метою імплементації конституційних змін у судову систему профільного Закону «Про судоустрій і статус суддів» не відповідають Конституції України.

28

ЖОВТНЯ

Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** узяв участь у роботі міжнародного круглого столу «Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції».

Відбувся організований Верховним Судом України спільно з проектом Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» міжнародний круглий стіл на тему «Відновлення судового провадження як один з національних механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини».

Серед учасників заходу — Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**, судді Верховного Суду України **Олександр Волков**, **Світлана Вус**, **Михайло Гриців**, **Василь Гуменюк**, **Галина Канигіна**, **Богдан Пошва**, **Віктор Школярів**, секретар першої секції Секретаріату Європейського суду з прав людини **Абель Кампос**, голова Офісу Ради Європи в Україні **Мортен Енберг** та ін.

31

ЖОВТНЯ

На засіданні Пленуму Верховного Суду України під головуванням Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** було розглянуто питання щодо трьох звернень до Конституційного Суду України з конституційними поданнями. Судді дійшли висновку про відсутність обґрунтованих підстав для цього у двох із таких звернень, а вказані у третьому документі положення, як зазначено у рішенні Пленуму, не можуть бути предметом розгляду Конституційного Суду України.

Пленум також постановив внести зміни до персональних складів Науково-консультативної ради при Верховному Суді України та редакційної колегії журналу «Вісник Верховного Суду України».

2

ЛИСТОПАДА

Під час брифінгу Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** та судді-спікери Верховного Суду України **Олег Кривенда**, **Анатолій Ємець**, **Галина Канигіна**, **Василь Гуменюк** повідомили представникам засобів масової інформації про судові рішення Верховного Суду України у справах, що розглядалися Судовими палатами в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах протягом жовтня 2016 р.

7

ЛИСТОПАДА

Переважна більшість суддів Верховного Суду України, серед яких і Голова Суду, упродовж визначеного строку скористалися електронною системою реєстрації кандидатів у судді Верховного Суду, що стартувала цього дня згідно з рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

9-15

ЛИСТОПАДА

Делегація Верховного Суду України у складі секретаря Пленуму Суду **Михайла Гриціва** і головного консультанта відділу міжнародного співробітництва **Олександра Баранюка** під час закордонного відрядження в Індію за дорученням Голови Верховного Суду України представляла Суд на 17-й Міжнародній конференції голів верховних судів, що відбулася в місті Лакхнау (штат Уттар-Прадеш).

14

ЛИСТОПАДА

Під час зустрічі з експертом з питань навчання та підвищення кваліфікації суддів проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» **Драгомиром Йордановим** Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** обговорив питання, пов'язані з майбутнім навчанням новообраних суддів Верховного Суду орієнтовно в березні—квітні 2017 р.

СУДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Міжнародна конференція з такою назвою відбулася 24—25 листопада у Верховному Суді України.

Представницький захід організовано Верховним Судом України, Національною академією правових наук України (НАПрНУ), Київським національним університетом імені Тараса Шевченка у співпраці з Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва, Консультативною місією Європейського Союзу (ЄС) в Україні, проектами Ради Європи (РЄ) «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» і ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», спільним проектом ЄС/РЄ «Консолідація розробки реформ у сфері юстиції в Україні», проектом Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» за фінансової підтримки уряду Канади. У конференції взяли участь судді Європейського суду з прав людини, Суду загальної юрисдикції ЄС, Німеччини, Литви, Конституційного і Верховного судів України, вищих спеціалізованих, апеляційних судів України, а також науковці, міжнародні й національні експерти

Робота міжнародної конференції розпочалася зі вступної доповіді Голови Верховного Суду України, к.ю.н. **Ярослава Романюка** про роль найвищого судового органу в системі судів загальною юрисдикцією у питанні судової правотворчості в умовах реформування правосуддя.

Перше робоче засідання конференції було присвячено питанню праворозуміння в сучасному вимірі. Зі змістовними доповідями виступили Президент НАПрНУ, професор, д.ю.н. **Олександр Петришин**, професор кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, д.ю.н. **Станіслав Погребняк**, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, професор, д.ю.н. **Наталія Оніщенко**, член Конституційної Комісії, професор, д.ю.н. **Сергій Головатий**.

Тлумачення права, основи юридичної та судової аргументації учасники конференції обговорили під час другого робочого засідання. Зокрема, виступили професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор, д.ю.н., академік НАПрНУ **Наталія Кузнєцова**, Голова Верховного Суду Литви, д.ю.н. **Рімвідас Норкус**, завідувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевчен-

сор, д.ю.н., академік НАПрНУ **Роман Майда-ник**, стратегічний радник з питань судової реформи Консультативної місії ЄС в Україні **Джон Кабон**, судді Федерального Верховного Суду Німеччини **Хеннінг Радтке** і **Ральф Бюнгер**, заступник декана юридичного факультету Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі, професор, д.ю.н. **Тамар Зарандія**, декан юридичного факультету Молдавського державного університету, професор, д.ю.н. **Сержиу Бешу**.

Обговорення питання третьої сесії — формування судової практики в Україні на основі верховенства права — розпочалося з доповіді судді Європейського суду з прав людини від України, к.ю.н. **Ганни Юдківської**. З цього питання доповідали також головний редактор юридичного журналу «Право України», професор, д.ю.н. **Олександр Святоцький**, керуючий партнер юридичної фірми «Антика», к.ю.н. **Олексій Кот**, заступник голови Вищого адміністративного суду України, д.ю.н. **Михайло Смокович**, суддя Верховного Суду України, к.ю.н. **Олег Кри-венда**, Координатор проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» **Довідас Віткаускас**, суддя Суду загальної юрисдикції ЄС, професор, д.ю.н. **Віргіліюс Валанчюс**, суддя Вищого адміністративного суду України, к.ю.н. **Igor Олендер**, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевчен-

ка, д.ю.н. **Роман Мельник**, перший заступник голови Приморського районного суду м. Одеси, д.ю.н. **Сергій Погрібний**.

У роботі заходу також взяли участь декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Іван Гриценко**, заступник директора Німецького фонду міжнародного правового співробітництва **Штефан Хюльсхорстер**, Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Посол **Вайдотас Верба**, голова відділу реформ сектору правосуддя Департаменту правосуддя та правового співробітництва РЄ **Ліліт Данегян**, голова Офісу РЄ в Україні **Мортен Енберг**, постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, академік НАПрНУ, професор, д.ю.н. **Анатолій Селіванов**.

Таким чином учасники заходу обговорили питання судової правотворчості як спеціальної діяльності судів у процесі здійснення правосуддя, розширення системи джерел права, ознайомилися з міжнародним досвідом впровадження та розвитку судової правотворчості у різних правових системах.

Доповідь Голови Верховного Суду України, к.ю.н. **Ярослава Романюка** «Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: роль Верховного Суду України» та тези з виступів доповідачів міжнародної конференції заплановано опублікувати у наступних номерах журналу.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2015 р.*

290.000.000 НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН. НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

290.050.000 Статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок катастрофи

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 40 Закону України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (далі — Закон № 796-ХІІ) та п. 7 Порядку обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; далі — Порядок обчислення пенсій, постанова № 1210 відповідно) щодо підстав та порядку перерахунку пенсії.

Пунктом 7 Порядку обчислення пенсій передбачено, що пенсії призваних на військові збори військовозобов'язаних, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та працювали у зоні відчуження в 1986—1990 рр., призначаються виходячи із заробітної плати, яку вони одержували за основним місцем роботи, з урахуванням фактично відпрацьованого часу у зоні відчуження, характеру виконуваної роботи, місця і тривалості робочого дня (незалежно від періоду проведення розрахунку оплати праці за умови, якщо такий розрахунок проведено на підставі первинних документів про місце роботи і тривалість робочого дня згідно із сумарною кратністю оплати праці, встановленою у відповідні періоди за зонами небезпеки: у III зоні — 5, у II зоні — 4, у I зоні — 3).

Аналіз наведених норм матеріального права дає підстави вважати, що невід'ємною складовою підстав та порядку перерахунку пенсії є беззаперечне підтвердження відомостей, що містяться в довідці, відповідними первинними документами бухгалтерського обліку про тривалість робочого дня та місце її виконання (постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі 21-3120а15).

При цьому в усіх випадках заробітна плата для розрахунку пенсії не повинна бути нижчою від фактично одержаної суми у зазначений період.

Згідно із ч. 1 ст. 39 Закону № 796-ХІІ (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення, провадиться доплата в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ч. 2 ст. 40 зазначеного Закону військовозобов'язаним, вільнонайманим, призваним та направленим для ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, а також тим, які несуть службу на території радіаційного забруднення, оплата праці провадиться згідно зі ст. 39 цього Закону за всі календарні дні роботи на підставі довідки, яка надається військовою частиною.

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 7. — С. 18—28; № 8. — С. 17—26; № 9. — С. 7—19; № 10. — С. 8—21.

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень частин 2, 4 ст. 3, ч. 1 ст. 8, пунктів 1, 8¹ ч. 2 ст. 9 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі — Закон № 1952-IV) щодо обов'язків державного реєстратора під час проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Закон № 1952-IV визначає правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових та інших прав, які підлягають реєстрації за цим Законом, та їх обтяжень і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою цих прав, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону № 1952-IV державна реєстрація речових прав на нерухоме майно — це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі — Державний реєстр).

За приписами п. 1 ч. 2 ст. 9 цього Закону державний реєстратор: встановлює відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального посвідчення (у випадках, встановлених законом); відповідність повноважень особи, яка подає документи на державну реєстрацію прав та їх обтяжень; відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього

Закону; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість проведення державної реєстрації виникнення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав.

Згідно із ч. 4 ст. 15 Закону № 1952-IV державній реєстрації підлягають виключно заявлені права та їх обтяження за умови їх відповідності законодавству і поданим документам.

Відповідно до п. 81 ч. 2 ст. 9 цього Закону під час проведення державної реєстрації прав, які виникли та зареєстровані в установленому порядку до 1 січня 2013 р., державний реєстратор запитує від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які відповідно до чинного на момент реєстрації законодавства проводили таку реєстрацію, інформацію (довідки, копії документів тощо), необхідну для реєстрації прав та їх обтяжень, якщо такі документи не були подані заявником або якщо документи, подані заявником, не містять передбачених цим Законом відомостей про право набувача або про нерухоме майно. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, до яких надійшов запит, зобов'язані безоплатно в установленому законодавством порядку протягом трьох робочих днів надати державному реєстратору відповідну інформацію, зокрема щодо зареєстрованих речових прав на нерухоме майно, у тому числі земельні ділянки.

Аналіз наведених норм дає підстави вважати, що державний реєстратор під час проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно зобов'язаний перевірити інформацію про наявність або відсутність вже зареєстрованих речових прав з метою недопущення одночасного існування їх подвійної державної реєстрації (*постанова Верховного Суду України від 29 вересня 2015 р. у справі 21-760a15*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 150 ЗК та ст. 32 Закону України від 8 червня 2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» щодо обрання належного способу захисту порушених прав при оскарженні ненормативного акта, що застосовується одноразово, який після реалізації вичерпує свою дію фактом його виконання і з прийняттям якого виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів.

Конституційний Суд України в п. 5 мотивувальної частини Рішення від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) зазначив, що органи місцевого самоврядування, вирішуючи питан-

ня місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти. До ненормативних належать акти, які передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єк-

та чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію фактом їхнього виконання. У зв'язку з прийняттям цих рішень виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, у тому числі отримання державного акта на право власності на земельну ділянку, укладення договору оренди землі.

Прийняте Київською міською радою (як суб'єктом владних повноважень) рішення про передачу Товариству в оренду земельної ділянки є ненормативним актом органу місцевого самоврядування, який вичерпав свою дію внаслідок його виконання. Скасування такого акта не породжує наслідків для власника чи орендаря земельної ділянки, оскільки захист порушеного права у разі набуття права власності на земельну ділянку або

укладання договору оренди юридичною чи фізичною особою має вирішуватися за нормами цивільного законодавства.

Ураховуючи наведене, позов, предметом якого є рішення органу місцевого самоврядування щодо передачі у власність та оренду земельної ділянки, тобто ненормативний акт, що застосовується одноразово і з прийняттям якого виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, не може бути задоволений, оскільки таке рішення органу місцевого самоврядування вичерпало свою дію шляхом виконання. Його скасування не породжує наслідків для власника чи орендаря земельної ділянки, оскільки у таких осіб виникло право власності або володіння земельною ділянкою і це право ґрунтується на правовстановлюючих документах.

Таким чином, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах і Судової палати у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що у разі прийняття органом місцевого самоврядування (як суб'єктом владних повноважень) ненормативного акта, що застосовується одноразово, який після реалізації вичерпує свою дію фактом його виконання і з прийняттям якого виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів (зокрема, рішення про передачу земельних ділянок у власність, укладання договору оренди), позов, предметом якого є спірне рішення органу місцевого самоврядування, не повинен розглядатися, оскільки обраний позивачем спосіб захисту порушених прав не забезпечує їх реального захисту (*постанова Верховного Суду України від 6 жовтня 2015 р. у справі 21-1306а15*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» (далі — Закон № 3674-VI) щодо сплати судового збору за подання адміністративного позову про оскарження рішення про стягнення допомоги на оздоровлення.

Відповідно до ч. 5 ст. 213 КАС до касаційної скарги додається документ про сплату судового збору.

За подання до адміністративного суду апеляційної та касаційної скарги на рішення суду ставка судового збору становить 0,05 розміру мінімальної

заробітної плати (п. 3 ч. 2 ст. 4 Закону № 3674-VI).

За п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону № 3674-VI звільняються від сплати судового збору позивачі — за подання позовів про стягнення заробітної плати, поновлення на роботі та за іншими вимогами, що впливають із трудових правовідносин.

Проаналізувавши наведені норми права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що в силу положень п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону № 3674-VI не підлягає сплаті судовий збір за подання адміністративного позову про оскарження рішення про стягнення допомоги на оздоровлення та при оскарженні судових рішень у цих справах у касаційному порядку (*постанова Верховного Суду України від 20 жовтня 2015 р. у справі 21-2168а15*).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень Закону № 1952-IV щодо державної реєстрації права власності на спірне нерухоме майно (квартиру).

Преамбулою Закону № 1952-IV передбачено, що цей Закон визначає правові, економічні, організаційні засади проведення державної реєстрації речових та інших прав, які підлягають реєстрації за цим Законом, та їх обтяжень і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою цих прав, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна.

За ч. 13 ст. 15 Закону № 1952-IV порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень встановлює Кабінет Міністрів України.

Зазначений Закон згідно зі ст. 1 регулює відносини, пов'язані з державною реєстрацією прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Пунктом 1 ч. 1 ст. 8 Закону № 1952-IV передбачено, що орган державної реєстрації прав, серед

іншого, проводить державну реєстрацію прав та обтяжень або відмовляє у їх реєстрації.

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV державний реєстратор встановлює відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема: відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість проведення державної реєстрації виникнення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав.

Аналогічні положення тим, які встановлені у п. 1 ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV, передбачені п. 12 Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703; далі — Порядок державної реєстрації прав).

Відповідно до положень ч. 2 ст. 19 Закону № 1952-IV державна реєстрація обтяжень здійснюється, зокрема, на підставі рішень судів, що набрали законної сили.

Для проведення державної реєстрації прав заявник подає органів державної реєстрації прав, нотаріусові заяву про державну реєстрацію та необхідні для такої реєстрації документи, визначені Порядком державної реєстрації прав (пункти 7, 10).

Під час розгляду заяви про державну реєстрацію та документів державний реєстратор встановлює відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та зареєстрованими речовими правами на нерухоме майно, їх обтяженнями та приймає рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень або рішення про відмову в такій реєстрації.

Відповідно до п. 3 Порядку використання даних Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру обтяжень рухомого майна (затверджений наказом Міністерства юстиції України від 14 грудня 2012 р. № 1844/5; зареєстровано у Міністерстві юстиції України 18 грудня 2012 р. за № 2102/22414; далі — Порядок використання даних) відомості Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, Державного реєстру іпотек, Державного реєстру обтяжень рухомого майна використовуються держав-

ним реєстратором для встановлення наявності (відсутності) записів про обтяження речових прав на нерухоме майно, у тому числі обтяжень податковою заставою, під час проведення державної реєстрації прав з метою їх перенесення до Державного реєстру прав та під час розгляду заяв про взяття на облік безхазяйного нерухомого майна, заяв/запитів на отримання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Відомості з Реєстру прав власності на нерухоме майно використовуються державним реєстратором для встановлення наявності (відсутності) записів про державну реєстрацію права власності або іншого речового права на нерухоме майно під час проведення державної реєстрації прав та під час розгляду заяв про взяття на облік безхазяйного нерухомого майна, заяв/запитів на отримання інформації з Державного реєстру прав.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону № 1952-IV у разі скасування на підставі рішення суду рішення про державну реєстрацію прав до Державного реєстру прав вноситься запис про скасування державної реєстрації прав.

Пунктом 5 ч. 1 ст. 24 Закону № 1952-IV передбачено, що у державній реєстрації прав та їх обтяжень може бути відмовлено у разі, якщо заяву про державну реєстрацію прав, пов'язаних з відчуженням нерухомого майна, подано після державної реєстрації обтяжень, встановлених щодо цього майна, крім випадків, встановлених ч. 9 ст. 15 цього Закону.

У справі, що розглядається, суди встановили, що Держреєстратор не заперечував, що відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV він встановив наявність запису про реєстрацію права власності за Особою 1 від 16 серпня 2012 р., що виникло на підставі рішень Печерського районного суду м. Києва від 8 серпня 2011 р. та від 8 травня 2012 р., якою номер квартири 65 змінено на В 4-2. Водночас суди встановили, що на момент прийняття рішення про державну реєстрацію права та їх обтяжень від 29 жовтня 2013 р. Печерський районний суд м. Києва ухвалою від 8 квітня 2013 р. у задоволенні заяви Особи 1 про виправлення описок у рішенні Печерського районного суду м. Києва від 8 серпня 2011 р. відмовив. При цьому Особу 1 не позбавлено майнових прав на спірну житлову площу.

Відповідно до п. 41 Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1141; далі — Порядок ведення Державного реєстру), державний реєстратор вносить записи до Державного реєстру прав про скасування державної реєстрації

прав у разі скасування на підставі рішення суду рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав та їх обтяжень.

У результаті внесення записів про скасування

державної реєстрації прав у відповідному розділі Державного реєстру прав державний реєстратор робить відмітку про скасування державної реєстрації прав.

Таким чином, на момент прийняття оскаржуваного рішення про державну реєстрацію права власності від 29 жовтня 2013 р. на спірну квартиру за ТОВ «ІК «Укркапітал» право власності на останню вже було зареєстроване за Особою 1, рішення суду, яким би було скасовано саму державну реєстрацію права власності відсутнє, тобто не було скасовано рішення про таку реєстрацію, а отже, Держреєстратор фактично прийняла рішення про скасування державної реєстрації прав без наявності обов'язково необхідного рішення суду, порушивши ст. 26 Закону № 1952-IV та п. 41 Порядку ведення Державного реєстру, відповідно до яких державний реєстратор вносить записи до Державного реєстру прав про скасування державної реєстрації прав тільки у разі скасування на підставі рішення суду рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. Тобто, оскаржуване рішення про державну реєстрацію права власності на спірну квартиру прийнято та здійснено з порушенням ч. 2 ст. 9, ч. 2 ст. 26 Закону № 1952-IV, а також п. 12 Порядку державної реєстрації прав, п. 3 Порядку використання даних та п. 41 Порядку ведення Державного реєстру (*постанова Верховного Суду України від 27 жовтня 2015 р. у справі 21-1501а15*).

5. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 9, 24 Закону № 1952-IV, пунктів 16, 23 Порядку державної реєстрації прав (чинного на час виникнення спірних правовідносин) щодо компетенції органів державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Відповідно до ст. 2 Закону № 1952-IV державна реєстрація речових прав на нерухоме майно — офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі — Державний реєстр прав).

Згідно із ч. 5 ст. 3 вказаного Закону державна реєстрація прав <...> проводиться органом державної реєстрації прав <...>.

У ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV передбачено, що державний реєстратор, зокрема: встановлює відповідність заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства, а також відсутність суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями; приймає рішення про державну реєстрацію

прав та їх обтяжень, про відмову в державній реєстрації, про її зупинення, внесення змін до Державного реєстру прав.

Відповідно до ч. 4 цієї статті державний реєстратор самостійно приймає рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень або відмову в такій реєстрації.

Втручання будь-яких органів, посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань у діяльність державного реєстратора, пов'язану з проведенням державної реєстрації прав, забороняється і тягне відповідальність згідно із законом (абз. 2 ч. 4 вказаної статті).

Підстави для відмови у державній реєстрації прав та їх обтяжень визначені у ст. 24 Закону № 1952-IV, а ст. 30 цього Закону встановлена відповідальність у сфері державної реєстрації прав.

Аналіз наведених норм дає підстави вважати, що орган державної реєстрації прав має виключну компетенцію в питаннях встановлення відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства та відсутності суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими правами. До виключної компетенції цього органу належить і прийняття рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень чи відмову у реєстрації за наявності до того передбачених законом підстав, а тому суд не вправі втручатися у діяльність органу державної реєстрації прав, зобов'язуючи його приймати такі рішення (*постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі 21-2958а15*).

6. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 21 ст. 5 Закону № 3674-VI (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) та п. 26 Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевого бюджетів або боржників (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 845; далі — Порядок виконання рішень) щодо компетенції Державного казначейства України у частині безспірного списання коштів державного

бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду та особливостей стягнення судових витрат, боржником за якими є державний орган.

Відповідно до ч. 1 ст. 94 КАС (у редакції, що була чинною на час розгляду справи в суді першої інстанції) якщо судові рішення ухвалені на користь сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, суд присуджує всі здійснені нею документально підтверджені судові витрати з Державного бюджету України (або відповідного місцевого бюджету, якщо іншою стороною був орган місцевого самоврядування, його посадова чи службова особа).

Згідно із ч. 1 ст. 25 Бюджетного кодексу України (далі — БК) безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

За правилами ст. 3 Закону України від 5 червня 2012 р. № 4901-VI «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в межах відповідних бюджетних призначень шляхом списання коштів з рахунків такого державного органу, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень — за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду.

Враховуючи те, що за правилами БК в Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету України і управління наявними коштами Державного бюджету України, зокрема безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду входить до компетенції Державного казначейства України, рішення суду першої інстанції, з яким погодились апеляційний та касаційний суди, в частині стягнення судових витрат з видатків державного бюджету, спрямованих на асигнування діяльності державної податкової інспекції, не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права, а тому в цій частині рішення підлягає скасуванню, а справа в цій частині — направленню на новий розгляд до суду першої інстанції (*постанова Верховного Суду України від 1 грудня 2015 р. у справі 21-1298а15*).

7. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 1 ст. 7, ст. 9 Закону України від 29 листопада 2001 р. № 2866-III «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2866-III) щодо повноважень державного реєстратора під час проведення державної реєстрації юридичної особи, зокрема об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (далі — ОСББ).

Відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної

Механізм виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, прийнятих судами, а також іншими державними органами (посадовими особами), які відповідно до закону мають право приймати такі рішення, визначений Порядком виконання рішень.

Безспірне списання — це операції з коштами державного та місцевих бюджетів, що здійснюються з метою виконання казначейством та його територіальними управліннями рішень про стягнення коштів без згоди (подання) органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, боржників, органів місцевого самоврядування та/або державних органів на підставі виконавчих документів (п. 2 Порядку виконання рішень).

Абзацом 3 п. 26 зазначеного Порядку передбачено, що судові витрати, штрафні санкції безспірно списуються за відповідним кодом економічної класифікації видатків бюджету. В разі коли у затвердженому кошторисі або плані використання бюджетних коштів розпорядників (бюджетних установ) та одержувачів бюджетних коштів зазначений код не передбачений або за таким кодом до кінця бюджетного періоду сума бюджетних асигнувань менша, ніж сума списання, або відсутні відкриті асигнування, безспірне списання судових витрат, штрафів здійснюється за кодом економічної класифікації видатків бюджету, за яким здійснюється стягнення коштів з рахунків розпорядників (бюджетних установ) та одержувачів бюджетних коштів.

влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно із частинами 1, 2 ст. 4 Закону України від 15 травня 2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 755-IV) як державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців розуміють засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Реєстру.

Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців включає, зокрема:

- перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;
- перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;
- внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу — підприємця до Реєстру;
- оформлення і видачу виписки з Реєстру.

Вимоги щодо оформлення установчих документів юридичної особи встановлено ст. 8 Закону № 755-IV, відповідно до ч. 3 якої установчі документи (установчий акт, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи повинні містити відомості, передбачені законом. Відповідальність за відповідність установчих документів законодавству несуть засновники (учасники) юридичної особи.

У ч. 1 ст. 24 Закону № 755-IV передбачено вичерпний перелік документів, які подаються державному реєстратору для проведення державної реєстрації юридичної особи. Відповідно до ч. 7 цієї статті державному реєстратору забороняється вимагати документи для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, якщо вони не передбачені частинами 1—6 цієї ж статті.

За абзацами 2, 3 ч. 1 ст. 27 Закону № 755-IV державний реєстратор відмовляє у проведенні державної реєстрації юридичної особи у разі невідповідності відомостей, які вказані в реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, які зазначені в документах, що подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, та/або невідповідності установчих документів вимогам ч. 3 ст. 8 цього Закону.

За ст. 385 ЦК власники квартир для забезпечення експлуатації багатоквартирного житлового будинку, користування квартирами та спільним

майном житлового будинку можуть створювати об'єднання власників квартир (житла). Таке об'єднання може бути створено також власниками житлових будинків. Об'єднання власників квартир, житлових будинків є юридичною особою, яка створюється та діє відповідно до статуту та закону.

Особливості державної реєстрації ОСББ визначені Законом № 2866-III. Згідно з преамбулою цього Закону він визначає правові та організаційні засади створення, функціонування, реорганізації та ліквідації об'єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку, захисту їхніх прав та виконання обов'язків щодо спільного утримання багатоквартирного будинку.

За ст. 2 цього Закону він регулює, зокрема, порядок створення, діяльності і ліквідації об'єднань; відносини суб'єктів права власності щодо користування та розпорядження нерухомим майном у об'єднанні.

Статтею 7 Закону № 2866-III встановлено, що статут об'єднання складається відповідно до Типового статуту, який затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування. Названа стаття також дає перелік відомостей, що мають бути в статуті об'єднання, а також передбачає, що статут може містити інші положення, що є істотними для діяльності об'єднання.

Згідно із частинами 1 та 2 ст. 9 Закону № 2866-III членом об'єднання може бути фізична чи юридична особа, яка є власником квартири (квартир) або приміщення (приміщень) у багатоквартирному будинку. Членство в об'єднанні є добровільним і може набуватися одночасно зі створенням об'єднання при проведенні установчих зборів, а також індивідуально, на основі письмової заяви, в будь-який момент його існування.

Як установили суди, 8 червня 2010 р. державний реєстратор Голосіївської районної державної адміністрації провів державну реєстрацію юридичної особи ОСББ.

У п. 9.3 статуту ОСББ визначено, що власник житлового чи нежитлового приміщення, який виявив бажання стати членом об'єднання, зобов'язаний подати письмову заяву на ім'я Голови правління об'єднання та сплатити протягом одного календарного року 100 тис. грн вступного внеску. Це положення статуту прийнято на загальних зборах засновників юридичної особи.

Із нормативного підходу до розуміння наведених положень закону вбачається, що питання (порядок) створення та функціонування об'єднання співвласників квартир у багатоквартирному будинку, суб'єктний склад засновників об'єднання, членство в ньому, питання вступу в об'єднання чи прийняття нових членів на умовах, передбачених статутом, внутрішні та інші питання діяльності цього утворення, стосуються правоможностей власників квартир — засновників об'єднання, які згідно зі ст. 3 Закону № 2866-III регулюються цим Законом, ЦК, ЖК та ЗК, іншими нормативно-правовими актами та статутом об'єднання,

Згідно з положеннями частин 1, 2 ст. 4, ч. 3 ст. 8, ч. 1 ст. 24, абзаців 2, 3 ч. 1 ст. 27 Закону № 755-IV державний реєстратор під час проведення державної реєстрації юридичної особи на підставі перевірки вичерпного переліку документів лише засвідчує, з-поміж іншого, факт створення чи припинення юридичної особи, тобто виконує функцію легалізації події створення (заснування) юридичної особи. Виконання цієї функції не передбачає і не наділяє його повноваженнями перевірки (контролю) за тим, чи установлені документи (установчий акт, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи містять відомості, передбачені законом, відповідальність за відповідність яких законодавству покладається на засновників (учасників) юридичної особи.

Залишаючи рішення суду апеляційної інстанції без змін, касаційний суд визнав, що під поняття державної реєстрації юридичної особи підпадає також і перевірка відповідності установчих документів цієї особи вимогам закону, який регулює питання її створення і діяльності, прав та обов'язків її засновників, перевірка відповідності статуту юридичної особи змісту закону, відповідно до якого створюється ця особа. Таке рішення стало наслідком хибного розуміння зазначених вище норм матеріального права, що в підсумку призвело до неоднакового їх застосування (*постанова Верховного Суду України від 8 грудня 2015 р. у справі 21-3452а15*).

340.070.000 Державна виконавча служба. Виконавче провадження

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень частин 2 та 3 ст. 67 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 606-XIV) щодо виконання рішень про задоволення вимог кредиторів юридичної особи, яка перебуває в стані ліквідації.

Суди встановили, що на виконанні у відділі управління юстиції знаходилось виконавче провадження ВП № 39621689 щодо примусового виконання виконавчого листа, виданого Сумським окружним адміністративним судом у справі № 818/3739/13-а, про стягнення з Товариства на користь управління ПФУ в м. Сумах (далі — управління ПФУ) боргу з відшкодування фактичних витрат на виплату і доставку пільгових пенсій за списками № 1 та № 2 у розмірі 12 тис. 458 грн 16 коп.

21 жовтня 2013 р. державний виконавець виніс постанову про закінчення виконавчого провадження.

Підставою для винесення вказаної постанови стало рішення загальних зборів акціонерів Товариства від 31 травня 2013 р., що підтверджується відповідним протоколом № 2/2013.

До Реєстру внесений запис про перебування юридичної особи в процесі припинення за рішенням засновників.

За правилами пунктів 1, 2 ч. 1 ст. 110 ЦК юридична особа ліквідується: за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених

установчими документами; за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які неможливо усунути, чи в інших випадках, встановлених законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 Закону № 606-XIV у разі ліквідації боржника — юридичної особи виконавчий документ надсилається ліквідаційній комісії (ліквідатору) для вирішення питання про подальший порядок виконання рішення у встановленому законом порядку. У разі надходження виконавчого документа до ліквідаційної комісії (ліквідатора) арешт з майна боржника знімається за постановою державного виконавця, затвердженою начальником відділу, якому він безпосередньо підпорядкований.

Згідно із ч. 3 ст. 67 Закону № 606-XIV у разі якщо виконавчий документ надіслано ліквідаційній комісії (ліквідатору), виконавче провадження підлягає закінченню в порядку, встановленому цим Законом.

Виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується за рішенням її учасників, в тому числі кредиторам, вимоги яких підтверджені рішенням суду, здійснюється ліквідаційною комісією в порядку, встановленому статтями 111, 112 ЦК та статтями 60, 61 Господарського кодексу України.

Відповідно до ч. 3 ст. 49 Закону № 606-XIV про закінчення виконавчого провадження державний виконавець виносить постанову з обов'язковим мотивуванням підстав її винесення, яка затверджується начальником відділу, якому

він безпосередньо підпорядкований. Копія постанови у триденний строк надсилається сторонам і може бути оскаржена в десятиденний строк у порядку, встановленому цим Законом.

З огляду на викладене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах, Судової палати у господарських справах і Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку про правомірність винесення оскаржуваної постанови відповідно до Закону № 606-XIV, оскільки виконання рішень про задоволення вимог кредиторів юридичної особи, що перебуває в стані ліквідації, передбачено саме ліквідаційною комісією в ході ліквідаційної процедури, а не державним виконавцем у порядку, встановленому Законом № 606-XIV (постанова Верховного Суду України від 1 грудня 2015 р. у справі 21-3331а15).

350.000.000 НЕОДНАКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ОДНИХ І ТИХ САМИХ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 13 Закону України від 10 січня 2002 р. № 2920-III «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» (далі — Закон № 2920-III) та ст. 171² КАС щодо меж реалізації права на оскарження рішення про притягнення до адміністративної відповідальності.

За змістом статей 1, 12 Закону № 2920-III рішення посадової особи органу охорони державного кордону України про накладення штрафу за невиконання перевізником обов'язку перевірити перед початком міжнародного пасажирського перевезення наявність у пасажирів документів, необхідних для в'їзду до держави прямування або транзиту, що призвело до перевезення чи спроби перевезення пасажирів через державний кордон України без необхідних документів, оформлюється постановою.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону № 2920-III постанову про накладення штрафу може бути оскаржено протягом десяти днів з дня її винесення до місцевого суду за місцезнаходженням відповідного органу охорони державного кордону України, рішення якого є остаточним.

За п. 2 ч. 1 ст. 18 КАС місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні всі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності.

Згідно із ч. 2 ст. 171² КАС (чинної на час виникнення спірних правовідносин) рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією із засад судочинства є забезпе-

чення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

У Рішенні № 12-рп/2010 від 28 квітня 2010 р. у справі про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду Конституційний Суд України зазначив, що положення п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України визначає одну з основних засад судочинства — забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом, і таким чином, закріплює гарантії перевірки в апеляційному порядку судових рішень. При цьому, як впливає зі змісту цього Рішення, право на апеляційне і/або касаційне оскарження не є абсолютним, оскільки у випадках, прямо передбачених законом, воно може бути обмежене.

Аналіз норм ч. 1 ст. 13 Закону № 2920-III, ч. 2 ст. 171² КАС у взаємозв'язку з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України дає підстави для висновку, що нормативне визначення «рішення якого є остаточним» та «є остаточним і оскарженню не підлягає» означає, що рішення суду, постановлене у справі щодо оскарження рішення суб'єкта владних повноважень про притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема й рішення посадових осіб органів охорони державного кордону України про накладення штрафу на перевізника міжнародних перевезень за невиконання обов'язків, відповідальність за порушення яких встановлена ч. 1 ст. 1 цього Закону, не може бути оскаржене ні в апеляційному, ні в касацій-

ному порядку. Таке визначення вказує на пряму заборону їх оскарження.

Конституційний Суд України також неодноразово зазначав, що апеляційне оскарження судового рішення можливе в усіх випадках, крім тих,

коли закон містить пряму заборону на таке оскарження (рішення від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010 (абз. 2 підпункту 3.2 п. 3 мотивувальної частини) та від 28 квітня 2010 р. № 12-рп/2010 (абз. 2 підпункту 2.2 п. 2 мотивувальної частини)).

Проаналізувавши зміст наведених положень Закону № 2920-III, ст. 171² КАС, та урахувавши вказані правові позиції Конституційного Суду України, можна дійти висновку, що право на оскарження рішення щодо притягнення до адміністративної відповідальності обмежується лише зверненням за захистом до суду першої інстанції з подальшим розглядом обставин справи і постановленням судового рішення та не поширюється на можливість його інстанційного оскарження (*постанова Верховного Суду України від 17 листопада 2015 р. у справі 21-3353a15*).

350.010.000 Неоднакове застосування одних і тих самих норм процесуального права, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 5 ст. 50 КАС щодо «превентивного» судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень.

Згідно із ч. 2 ст. 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Таким чином, законодавець чітко визначив, що суттю адміністративного судочинства є судовий контроль за діяльністю органів влади та місцевого самоврядування в сфері дотримання прав і свобод громадян та юридичних осіб за допомогою процесуального закону з певними особливостями, зокрема, обов'язку доказування правомірності своєї діяльності органами влади чи самоврядування. Тобто однією з визначальних особливостей КАС є те, що позивачем в адміністративній справі може бути фізична чи юридична особа, чії права, свободи чи інтереси вони вважають порушеними, а відповідачем — орган влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи.

Відповідно до ст. 50 КАС громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинен-

ня) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 3) про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України; 4) про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, встановлених законом.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що правовий аналіз пунктів 1—4 ч. 4 ст. 50 КАС свідчить, що всі наведені підстави, коли громадяни, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень лише у випадках превентивного (попереднього) судового контролю за рішеннями, діями органів влади, які при реалізації своїх владних управлінських повноважень можуть порушити права чи свободи фізичних чи юридичних осіб.

Однак і в цих випадках, водночас із перевіркою дій чи бездіяльності згаданих осіб, обставин, що стали підставою для втручання суб'єктів владних повноважень, суд має перевірити на відповідність чинному законодавству рішення, дії чи бездіяльність самих суб'єктів владних повноважень.

Логічний спосіб тлумачення ч. 4 ст. 50 КАС дає змогу колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійти висновку, що і п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС, який є частиною норми процесуального права, існує як послідовне продовження випадків «превентивного» судового контролю і має розумітися та застосовуватися судами саме в такому значенні, а не як норма, що давала би право для розширеного тлумачення права суб'єкта владних повноважень на адміністративний позов. Такий безпідставний підхід до розуміння змісту п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС по суті призводить до відмови органів влади від виконання своїх функціональних обов'язків та можливої дискреційної поведінки.

За п. 4 ч. 4 ст. 50 КАС суб'єкт владних повноважень може звертатися до суду з адміністративним позовом до громадян України, іноземців чи осіб без громадянства, їх об'єднань, юридичних осіб, які не є суб'єктами владних повноважень, для превентивного судового контролю своєї ж діяльності та у випадках, визначених законом.

У випадку, що розглядається, позов заявлений про стягнення грошових коштів, що стали власністю Особи 1 і, на думку колегії суддів, не підпадають під дію п. 4 ч. 4 статті 50 КАС (постанова Верховного Суду України від 22 вересня 2015 р. у справі 21-1884а15).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 4 ч. 5 ст. 214 КАС щодо особливостей оскарження судових рішень у касаційному порядку у разі пропуску процесуального строку.

Статтею 214 КАС регламентовано порядок прийняття касаційної скарги судом касаційної інстанції.

Відповідно до ч. 2 ст. 214 КАС, отримавши касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог ст. 213 цього Кодексу, суддя-доповідач у дводенний строк вирішує питання про відкриття касаційного провадження, про що постановляє відповідну ухвалу, та витребує справу, яка має бути надіслана до суду касаційної інстанції протягом п'яти днів з дня отримання відповідної ухвали.

Касаційна скарга залишається без руху також у випадку, якщо вона подана після закінчення строків, встановлених ст. 212 цього Кодексу, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа має право звернутися до суду касаційної інстанції із заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку (ч. 4 ст. 214 КАС).

Наслідки ж невиконання таких вимог суду передбачені в абз. 2 ч. 4 ст. 214 КАС: якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку касаційного оскарження визнані неповажними,

При цьому, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, відмова у відкритті касаційного провадження з підстави, передбаченої ч. 4 ст. 214 КАС, не позбавляє права сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки, оскаржити в касаційному порядку судові рішення, додавши клопотання про поновлення строку на касаційне оскарження, оскільки питання про поважність причин пропуску процесуального строку оцінюються судом на власний розсуд, в кожному конкретному випадку.

Вияток з цього правила щодо присічного річного строку для певного кола скаргників зазначений в абз. 3 ч. 4 ст. 214 КАС (постанова Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі 21-2231а15).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 99 КАС та ст. 233 Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП) щодо строку, протягом якого особа може звернутися до адміністративного суду у разі порушення законодавства про оплату праці.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КАС адміністративний позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами.

суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження.

При цьому в абз. 3 цієї ж норми законодавець встановив присічний річний строк касаційного оскарження, але лише для прокурора, органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень, наслідком пропуску якого, незалежно від поважності причин пропуску строку, є відмова у відкритті касаційного провадження для таких скаргників.

Відповідно до ч. 5 ст. 214 КАС суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі також у випадках, якщо: 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку адміністративного судочинства; 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку; 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме судові рішення; 4) є ухвала про відмову у задоволенні касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на це саме судові рішення; 5) касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Таким чином, у частинах 4 та 5 ст. 214 КАС визначено вичерпний перелік випадків, коли суддя-доповідач може постановити ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження.

У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком (ч. 2 ст. 233 КЗпП).

Частиною 1 ст. 1 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) встановлено, що заробітна плата — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Статтею 2 цього Закону визначено структуру заробітної плати, до якої входять: основна та до-

даткова заробітна плата, а також заохочувальні та компенсаційні виплати.

Частиною 2 ст. 33 Закону України від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ «Про державну службу» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) передбачено, що заробітна плата державних службовців складається з посадових окладів, премій, доплати за ранги, надбавки за вислугу років на державній службі та інших надбавок.

Аналіз наведених положень дає підстави для висновку, що матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань входить до системи оплати праці державного службовця.

Таким чином, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань є частиною заробітної плати, а тому звернення до суду з вимогами про зобов'язання її виплатити не обмежується будь-яким строком (*постанова Верховного Суду України від 13 жовтня 2015 р. у справі 21-2686а15*).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 214 КАС щодо касаційного розгляду справи за касаційною скаргою особи у разі наявності ухвали суду касаційної інстанції про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї ж особи.

Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, установлених цим Кодексом, є одним із принципів здійснення правосуддя в адміністративних судах (п. 6 ч. 1 ст. 7 КАС).

За правилами ч. 5 ст. 214 КАС суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі у випадках, якщо: 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку адміністративного судочинства; 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку; 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме судове рішення; 4) є ухвала про відмову у задоволенні касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на це саме судове рішення; 5) касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (далі — Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у рішенні від 28 листопада 1999 р. в справі *Brumarescu*

v. Romania наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті Преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів». «Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі» (рішення ЄСПЛ від 24 липня 2003 р. у справі *Ryabykh v. Russia*).

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 16 жовтня 2014 р. відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 214 КАС відмовив Товариству у відкритті касаційного провадження за його скаргою на постанову Львівського апеляційного адміністративного суду від 23 вересня 2014 р., вказавши, що касаційна скарга є необґрунтованою і викладені в ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи.

Таким чином, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що суд касаційної інстанції, здійснивши касаційний розгляд справи за касаційною скаргою Товариства за наявності ухвали Вищого адміністративного суду України від 16 жовтня 2014 р. про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї ж особи, залишив поза увагою п. 1 ст. 6 Конвенції стосовно «права на справедливий суд» (*постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі 21-3676а15*).

5. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 1 ст. 251 КАС щодо особливостей постановлення ухвали про закриття провадження за нововиявленими обставинами у зв'язку з відмовою від заяви.

Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 250 КАС не пізніше наступного дня після надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами до адміністративного суду суддя перевіряє її відповідність вимогам ст. 248 цього Кодексу і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами. До заяви, яка не оформлена відповідно до вимог, установлених ст. 248 цього Кодексу, застосовуються правила ст. 108 цього Кодексу.

Частиною 1 ст. 251 КАС встановлено, що особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, може відмовитися від заяви до початку розгляду справи у судовому засіданні. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває провадження за нововиявленими обставинами, про що постановляє ухвалу.

З матеріалів справи вбачається, що 14 квітня 2015 р. Товариство звернулося до Вищого адміністративного суду України із заявою про перегляд

за нововиявленими обставинами постанови цього суду від 14 жовтня 2014 р.

Ухвалою судді Вищого адміністративного суду України від 16 квітня 2015 р. заяву залишено без руху, надано строк для усунення її недоліків до 11 травня 2015 р.

На виконання зазначеної ухвали судді 5 травня 2015 р. до Вищого адміністративного суду України від Товариства надійшло клопотання про долучення до заяви для усунення її недоліків додаткових матеріалів. 7 травня 2015 р. до цього ж суду від імені Товариства надійшла заява про відмову від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Клопотання Товариства про усунення недоліків заяви суддя залишив поза увагою, питання щодо наявності підстав для повернення заяви, визначених п. 1 ч. 3 ст. 108 КАС, чи відкриття провадження за нововиявленими обставинами, як того вимагається у ч. 2 ст. 250 КАС, не вирішив.

Натомість 25 травня 2015 р. суддя Вищого адміністративного суду України, керуючись ст. 251 КАС, постановив ухвалу про закриття провадження за нововиявленими обставинами у зв'язку з відмовою від заяви, тоді як зазначена норма вирішення питання щодо прийняття такої відмови покладає на суд, отже, пов'язує з колегіальним розглядом, який можливий лише після відкриття відповідного провадження у справі.

Таким чином, суддя Вищого адміністративного суду України, одноособово приймаючи відмову від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та закриваючи провадження, питання про відкриття якого ним не вирішено, неправильно застосував норми процесуального права, тому його ухвала від 25 травня 2015 р. підлягає скасування, а справа — направленню до Вищого адміністративного суду України для вирішення питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами (*постанова Верховного Суду України від 8 грудня 2015 р. у справі 21-3220а15*).

350.020.000 Неоднакове застосування одних і тих самих норм процесуального права, прийняте з порушення встановленої законом юрисдикції адміністративних судів

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 50 КАС щодо меж юрисдикції адміністративних судів у справах за позовом суб'єкта владних повноважень, у яких відповідачами є громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень.

Відповідно до ч. 4 ст. 50 КАС громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 3) про примусове видворен-

ня іноземця чи особи без громадянства з України; 4) про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, встановлених законом.

У цій нормі процесуального права наведено вичерпний перелік випадків, за наявності яких фізичні чи юридичні особи можуть бути відповідачами в адміністративному процесі за позовами суб'єктів владних повноважень.

У п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС зазначено, що в інших випадках, встановлених законом, фізичні чи юридичні особи можуть бути відповідачами в адміністративній справі за позовом суб'єктів владних повноважень.

Разом з цим позивач не вказав закон, у якому зазначено про можливість звернення суб'єкта владних повноважень з таким адміністративним позовом до фізичної особи, а перелічені у пунктах 1—4 цієї норми випадки, коли особа може бути відповідачем в адміністративній справі за позовом суб'єкта владних повноважень, до предмета спору у справі, що розглядається, не відносяться.

Отже, оскільки у справі, що розглядається, спір виник щодо правомірності набуття Особою 1 права власності на виплачену управлінням ПФУ пенсію у розмірі 79 тис. 3 грн 2 коп. та стягнення цієї суми з неї, як з недобросовісного набувача, то цей спір має приватно-правовий, а не публічний характер. А тому його вирішення не належить до юрисдикції адміністративних судів (*постанова Верховного Суду України від 22 вересня 2015 р. у справі 21-2209а15*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 109 та 183¹ КАС щодо розповсюдження юрисдикції адміністративних судів на справи про примусове відчуження об'єктів нерухомого майна.

Згідно зі ст. 41 Конституції України примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Суспільні відносини, що виникають у процесі відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності врегульовано Законом України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі — Закон № 1559-VI).

Згідно із ч. 3 ст. 15 Закону № 1559-VI примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів

Частиною 1 ст. 50 Закону № 1058-IV передбачено, що суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страховальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів ПФУ чи в судовому порядку.

Водночас за змістом ст. 177 ЦК гроші є об'єктами цивільних прав.

Отримавши пенсію, Особа 1 набула право власності на неї, та їй як власникові цих грошових коштів належать правомочності щодо володіння, користування та розпорядження.

нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності здійснюється за рішенням суду.

Відповідно до розд. V «Прикінцеві положення» зазначеного Закону гл. 6 розд. III КАС була доповнена ст. 183¹, яка врегульовує особливості провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

За змістом ч. 2 цієї статті адміністративні справи за такими позовами розглядаються та вирішуються апеляційним адміністративним судом за місцем розташування нерухомого майна, що підлягає примусовому відчуженню.

На підставі аналізу наведених норм матеріального та процесуального права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла такого правового висновку.

У ст. 41 Конституції України йдеться про виключність примусового відчуження об'єктів права приватної власності, мотив, підстави, порядок та умови його застосування. Так, мотивом такого примусу може бути лише суспільна необхідність, внаслідок якої суспільні інтереси конкурують з приватними, і саме на користь перших встановлюються певні механізми позбавлення власника свого майна.

Порядок примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності визначений Законом № 1559-VI.

Суспільні відносини, врегульовані цим Законом, за своєю природою є адміністративно-правовими.

При цьому за змістом статей 5 та 16 Закону № 1559-VI викупна ціна включає в себе не тільки вартість земельної ділянки, що відчужується, а й вартість житлового будинку, інших будівель, споруд, багаторічних насаджень, що на ній розміщені. Органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування у грошовій формі здійснюється попереднє відшкодування вартості як земельної ділянки, так і об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, і відчужуються з мотивів суспільної необхідності.

Таким чином, позов про примусове відчуження об'єктів нерухомого майна має розглядатися в порядку адміністративного судочинства, з урахуванням передбачених ст. 183¹ КАС особливостей і в тому випадку, коли не йдеться про примусове відчуження земельної ділянки, на якій ці об'єкти розміщені (постанова Верховного Суду України від 20 жовтня 2015 р. у справі 21-2912а15).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 17 КАС щодо поширення юрисдикції адміністративних судів на спори з приводу прийняття житловою комісією рішення з питань внесення працівників пільгових категорій до списків осіб, які відповідно до чинного законодавства України мають право на першочергове або позачергове отримання житла, виключення осіб із зазначених списків тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового розпорядження.

Розглядаючи справу, суд апеляційної інстанції виходив із того, що спір у цій справі не є публічно-правовим та не належить до юрисдикції адміністративних судів. На думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, такий висновок не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права з огляду на таке.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 17 КАС юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Вжитий у цій процесуальній нормі термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС).

Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори фізичних чи юридичних осіб з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їхньою посадовою або службовою особою, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльність цих органів (осіб),

У зв'язку з цим колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що на виконання владних управлінських функцій прийняття ЦЖК рішення з питань внесення працівників пільгових категорій до списків осіб, які відповідно до чинного законодавства України мають право на першочергове або позачергове отримання житла, виключення осіб із зазначених списків породжує для цих осіб настання певних юридичних наслідків, а тому такі спори підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства (постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справі 21-1606а15).

відповідно, прийнятих або вчинених ними при здійсненні владних управлінських функцій.

Відповідно до «Положення про Центральну житлову комісію Міністерства внутрішніх справ України» (далі — Положення про Центральну житлову комісію) зазначене Положення визначає організаційно-правові основи діяльності Центральної житлової комісії МВС (далі — ЦЖК) щодо надання жилих приміщень особам рядового і начальницького складу, працівникам, пенсіонерам апарату МВС, членам їх сімей. Основними завданнями ЦЖК є, зокрема, прийняття рішення про взяття на квартирний облік в апараті МВС, внесення змін до квартирних справ, зняття з квартирного обліку працівників відповідно до чинного законодавства України; розгляд питання про внесення працівників пільгових категорій до списків осіб, які відповідно до чинного законодавства України мають право на першочергове або позачергове отримання житла, виключення осіб із зазначених списків, виключення осіб зі списків осіб, які перебувають на квартирному обліку в апараті МВС, переведення осіб з однієї черги в іншу. Тобто діяльність зазначеної житлової комісії пов'язана з виконанням управлінських функцій та прийняттям рішень (правового акта індивідуальної дії), які породжують певні правові наслідки у формі прав, обов'язків, їх зміни чи припинення.

За таких обставин цей спір є публічно-правовим, оскільки виник за участю суб'єкта владних повноважень, який реалізовував у спірних правовідносинах надані йому чинним законодавством владні управлінські функції, а прийняті у зв'язку з цим рішення породжують настання юридичних наслідків.

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановою, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2016 р.*

Підрозділ 1.4. Спори щодо визнання правочину недійсним

1.4.1. Відповідно до ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» та ст. 17 Закону України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, потрібна попередня згода органів опіки та піклування.

Всупереч вищезазначеним нормам закону, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, взагалі не застосував закону, який має застосовуватися до спірних правовідносин, та не встановив фактів, з якими законодавець пов'язує вирішення спору, зокрема чи був спірний будинок місцем проживання на той час малолітньої дитини, де та з ким вона проживала (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 січня 2016 р. у справі № 6-1560цс15*).

1.4.2. Норма ст. 177 СК України, ст. 17 Закону України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» та ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», яка передбачає необхідність отримання попереднього дозволу органу опіки і піклування на укладення батьками договору щодо майна, право на яке має дитина, спрямована на захист майнових прав дітей, тому підставою для визнання недійсним договору щодо майна, право на яке має дитина, за позовом її батьків є не сам по собі факт відсутності попереднього дозволу органу опіки і піклування на укладення такого договору, а порушення в результаті його укладення майнових прав дитини (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 20 січня 2016 р. у справі № 6-2940цс15; від 10 лютого 2016 р. у справі № 6-3005цс15; від 11 травня 2016 р. у справі № 6-80бцс16*).

1.4.3. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 38 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про

систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі — Закон № 4452-VI) протягом 30 днів з дня початку тимчасової адміністрації уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб зобов'язана забезпечити перевірку договорів, укладених банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення договорів, виконання яких спричинило або може спричинити погіршення фінансового стану банку та які відповідають одному з таких критеріїв, серед яких, зокрема, договори про здійснення кредитних операцій та інші господарські договори, що мають на меті штучне виведення активів банку.

Згідно з ч. 1 ст. 36 Закону № 4452-VI з дня призначення уповноваженої особи Фонду призупиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту)).

З огляду на положення ч. 3 ст. 36 Закону № 4452-VI правочини, вчинені органами управління та керівниками банку після призначення уповноваженої особи Фонду, є нікчемними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 січня 2016 р. у справі № 6-3133цс15*).

1.4.4. Згідно з ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним.

Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом (ч. 1 ст. 229 зазначеного Кодексу).

Відповідно до ст. 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 9. — С. 28—33; № 10. — С. 15—25.

або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Виходячи зі змісту статей 203, 717 цього Кодексу договір дарування вважається укладеним, якщо сторони мають повне уявлення не лише про предмет договору, а й досягли згоди щодо всіх його істотних умов.

Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не вважається договором дарування, правовою метою якого є передача власником свого майна у власність іншої особи без отримання взаємної винагороди (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2016 р. у справі № 6-1364цс15*).

1.4.5. Відповідно до частин 1—3 ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка діяла на 1 липня 2008 р.; далі — Закон № 898-IV) предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов: нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація; нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення; нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено цим Законом.

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва або інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуття ним у власність відповідного нерухомого майна у майбутньому.

Частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, якщо інше не встановлено цим Законом. Іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

На час укладення договорів іпотеки від 1 липня 2008 р. ст. 5 Закону № 898-IV не визначала майнові права як предмет іпотеки.

Майнові права на об'єкт незавершеного будівництва віднесені до предмета іпотеки згідно із

Законом України від 25 грудня 2008 р. № 800-VI «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», яким були внесені зміни до законодавчих актів України, у тому числі й до Закону № 898-IV.

Закон України від 19 червня 2003 р. № 979-IV «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», який встановлює відносини у системі іпотечного кредитування, а також перетворення платежів за іпотечними активами у виплати за іпотечними сертифікатами із застосуванням механізмів управління майном, до спірних правовідносин не застосовується (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 лютого 2016 р. у справі № 6-2250цс15*).

1.4.6. За змістом ст. 9 Закону України від 1 червня 2000 р. № 1775-III «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ст. 34 Закону України від 12 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (далі — Закон № 2664-III) діяльність із надання фінансових послуг підлягає ліцензуванню.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону № 2664-III під поняттям «фінансова послуга» розуміється операція з фінансовими активами, що здійснюється в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Законом України від 2 червня 2011 р. № 3462-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання ринків фінансових послуг» (набрав чинності 8 січня 2012 р.) внесено зміни до ч. 1 ст. 4 Закону № 2664-III та доповнено п. 11¹, відповідно до якого фінансовими послугами вважаються послуги з адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах.

У справі, яка переглядалася, спірні договори, предметом яких були послуги з адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах, було укладено сторонами у 2014 р., коли закон вимагав отримання ліцензії для надання послуг з адміністративного фінансування активів для придбання товарів у групах (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 10 лютого 2016 р. у справі № 6-2389цс15; від 16 березня 2016 р. у справі № 6-2629цс15; від 6 квітня 2016 р. у справі № 6-2531цс15*).

1.4.7. Згідно з ч. 3 ст. 36 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-IV «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі — Закон № 4452-IV) та п. 1.3 гл. 1 розд. III рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 5 липня 2012 р. № 2 «Про затвердження Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку» правочини, вчинені органами управління та керівниками банку після призначення уповноваженої особи цього Фонду є нікчемними.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» керівниками банку є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер, його заступник, керівники відокремлених підрозділів банку.

За змістом ст. 23 цього Закону відокремленими підрозділами банку є філії, відділення, представництва тощо, які відкриває банк на території України в разі його відповідності вимогам щодо відкриття відокремлених підрозділів, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України.

Отже, керівники відокремлених структурних підрозділів (філій) є також керівниками банку, а тому відповідно до ч. 3 ст. 36 Закону № 4452-IV правочини, вчинені ними після призначення уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, є нікчемними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 лютого 2016 р. у справі № 6-1601цс15*).

1.4.8. Статтею 215 ЦК України проводиться розмежування видів недійсності правочинів на нікчемні правочини — якщо їх недійсність встановлена законом (статті 219, 220, 224 цього Кодексу тощо), та на оспорювані, якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (статті 222, 223, 225 ЦК України тощо).

Відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України якщо недійсність правочину встановлена законом, то визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

Однак у випадку невизнання іншою стороною такої недійсності правочину в силу закону та при наявності відповідного спору вимога про встановлення нікчемності може бути пред'явлена до суду окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику

розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

У такому разі суд своїм рішенням не визнає правочин недійсним, а лише підтверджує його недійсність в силу закону у зв'язку з її оспоренням та невизнанням іншими особами.

На підставі ч. 3 ст. 12 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» правочин щодо відчуження іпотекодавцем переданого в іпотеку майна або його передачі в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду чи користування без згоди іпотекодержателя є недійсним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 березня 2016 р. у справі № 6-308цс16*).

1.4.9. Згідно зі ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна. Неприпустимим є зменшення або обмеження прав і охоронюваних законом інтересів.

Частиною 3 ст. 17 Закону України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» (далі — Закон № 2402-III) передбачено, що батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти правочини щодо її майнових прав, у тому числі й відмовлятися від майнових прав дитини (п. 3 ч. 2 ст. 177 СК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону № 2402-III органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла.

Отже, у разі вчинення правочину щодо нерухомого майна (договір іпотеки), право власності на яке або право користування яким мають діти, попередня згода органу опіки та піклування є обов'язковою.

Укладення батьками правочинів, предметом яких є житлові приміщення, право користування якими мають малолітні або неповнолітні діти,

без попередньої згоди органу опіки та піклування є підставою для визнання цих правочинів недійсними, як передбачено статтями 203, 215 ЦК України.

Частиною 1 ст. 405 ЦК України визначено, що члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону.

За змістом цієї статті право членів сім'ї власника будинку користуватись цим жилим приміщенням може виникнути та існувати лише за наявності права власності на будинок в особи, членами сім'ї якої вони є; з припиненням права власності особи втрачається й право користування жилим приміщенням у членів його сім'ї.

Вирішуючи спори щодо захисту прав дітей під час укладення договорів іпотеки, суди повинні в кожному конкретному випадку перевіряти право користування житловим приміщенням дитиною, яке може ґрунтуватися на документальній підставі (довідка про наявність зареєстрованих осіб на житловий площі, серед яких зазначена й дитина) та на законі (ст. 405 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 березня 2016 р. у справі № 6-2918цс15*).

1.4.10. Згідно із ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом (ч. 1 ст. 229 ЦК України).

Пленум Верховного Суду України в п. 19 постанови від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду справ про визнання правочинів недійсними» роз'яснив, що правочин, вчинений під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною або внаслідок впливу тяжкої обставини, є оспорюваним. Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно мала місце, а також що вона має істотне значення. Помилка внаслідок власного недбалства, незнання закону чи непра-

вильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

Відповідно до ст. 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Виходячи зі змісту статей 203, 717 ЦК України договір дарування вважається укладеним, якщо сторони мають повну уяву не лише про предмет договору, а й досягли згоди про всі його істотні умови.

Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування, правовою метою якого є передача власником свого майна у власність іншої особи без отримання взаємної винагороди.

Враховуючи викладене, особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін і письмових доказів, наявність обставин, які вказують на помилку — неправильне сприйняття нею фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, дійсно було і має істотне значення. Такими обставинами є: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарування дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Отже, наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення договору дарування замість договору довічного утримання, суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарування дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Лише в разі встановлення цих обставин норми ч. 1 ст. 229 та статей 203 і 717 ЦК України в сукуп-

ності вважаються правильно застосованими (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 березня 2016 р. у справі № 6-93цс16*).

1.4.11. Майнові права на об'єкт незавершеного будівництва визначено предметом іпотеки в Законі України від 25 грудня 2008 р. № 800-VI «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», яким було внесено зміни до законодавчих актів України, у тому числі до Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV).

У справі, яка переглядалася, спірні договори іпотеки майнових прав на не закінчені будівництвом квартири були укладені 1, 2 та 16 липня 2008 р., тобто з порушенням вимог Закону № 898-IV (у редакції, яка була чинною на час укладення цих договорів), у зв'язку із чим відповідний пункт цих договорів підлягає визнанню недійсним.

За правилами ст. 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності.

У справі, яка переглядалася, за змістом договору купівлі-продажу майнових прав позивач отримав лише право на набуття права власності, а не саме право власності на нерухоме майно. Отже, підстав для визнання за ним права на майнові права на об'єкт інвестування на підставі статей 331, 392 ЦК України не було (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 16 березня 2016 р. у справі № 6-290цс16; від 23 березня 2016 р. у справі № 6-289цс16; від 20 квітня 2016 р. у справі № 6-2994цс15; від 25 травня 2016 р. у справі № 6-503цс16*).

1.4.12. Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

Позивач набув права та обов'язки інвестора за довгостроковим інвестиційним договором, уклавши договір про відступлення права вимоги, тобто на час укладення оскаржуваного іпотечного договору про передачу в іпотеку нежитлового приміщення спірного житлового будинку право власності на майнові права на спірні нежитлові приміщення належало позивачу.

Суди залишили поза увагою той факт, що договір іпотеки укладено без згоди позивача,

якому належали майнові права на нежитлові приміщення, які були предметом довгострокового інвестиційного договору, а тому висновок судів про те, що оспорюваний договір іпотеки було укладено відповідно до вимог чинного на час його укладення законодавства та що ним не порушено права позивача, є помилковим.

За правилами ст. 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності.

У справі, яка переглядалася, позивач отримав лише право на набуття права власності, а не саме право власності на нерухоме майно. Отже, підстав для визнання за ним майнових прав на об'єкт інвестування на підставі статей 331, 392 ЦК України не було (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. у справі № 6-3129цс15*).

1.4.13. Відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

За змістом ч. 1 ст. 233 зазначеного Кодексу правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину.

Відповідно до ст. 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

За змістом зазначених норм матеріального права при укладенні договору дарування волевиявлення дарувальника має бути спрямоване на добровільне, безоплатне, без будь-яких примусів (життєвих обставин або впливу сторонніх осіб) відчуження належного йому майна на користь обдаровуваного.

Разом з тим правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, характеризуються тим, що особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини і на вкрай не вигідних умовах, а тому волевиявлення особи не вважається вільним і не відповідає її внутрішній волі.

Стаття 233 ЦК України не передбачає обмежень чи заборон її застосування до окремих правочинів, що виникають, зокрема, з договору дарування (*постанова Судової палати у цивільних*

справах Верховного Суду України від 6 квітня 2016 р. у справі № 6-551цс16).

1.4.14. За змістом ч. 6 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами) і суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, може бути визнаний судом недійсним. Такий правочин є оспорюваним.

Вчинення батьками малолітньої дитини певного правочину без попереднього дозволу органу опіки та піклування порушує встановлену ст. 17 Закону України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» (у редакції, яка була чинною на час укладення спірного договору іпотеки) заборону. Проте сам по собі цей факт не є безумовною підставою для визнання правочину недійсним. Правочин може бути визнано недійсним, якщо його вчинення батьками без попереднього дозволу органу опіки та піклування призвело до порушення права особи, в інтересах якої пред'явлено позов, тобто до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини, зменшення або обмеження прав та інтересів дитини щодо жилого приміщення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 квітня 2016 р. у справі № 6-589цс16*).

1.4.15. Згідно з частинами 1—3, 5 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу.

Вирішуючи спір про визнання угоди недійсною, суд повинен встановити наявність тих обставин, з якими закон пов'язує визнання угоди недійсною і настання певних юридичних наслідків.

За змістом ст. 229 ЦК України якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним.

Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких

властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом.

Ураховуючи викладене, особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним з підстав, визначених ст. 229 ЦК України, повинна довести на підставі належних і допустимих доказів наявність помилки щодо обставин, які мають істотне значення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2016 р. у справі № 6-2953цс15*).

1.4.16. Згідно зі ст. 177 СК України та ст. 17 Закону України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» (далі — Закон № 2402-III) батьки не мають права без дозволу органу опіки та піклування укладати договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватись від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

При укладенні договорів іпотеки щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають малолітні діти, обов'язково вимагається дозвіл органів опіки та піклування.

Відповідно до ст. 29 ЦК України місце проживання дитини визначається за місцем проживання батьків.

Місцем проживання неповнолітньої, малолітньої особи є фактичне місце проживання її батьків або одного з них, з ким вона фактично проживає. Однак місце проживання дитини за фактичним місцем проживання батьків не вважається безумовним, якщо суд установить інше постійне місце проживання дитини.

Якщо власник майна є одночасно законним представником неповнолітньої або малолітньої особи та укладає правочини, які впливають на права дитини, він повинен діяти добросовісно та в інтересах дитини, а інша сторона договору має право очікувати від нього таких дій.

Неправдиве повідомлення батьками, які водночас є законними представниками неповнолітньої, малолітньої особи, про відсутність прав дитини на майно, яке передається в іпотеку, не може бути підставою для визнання іпотеки недійсною за позовом батьків, які зловживали своїм правом законних представників дитини, а може спричинити інші наслідки, передбачені

законодавством, які застосовуються органами опіки та піклування.

Норми ст. 177 СК України, статей 16—18 Закону № 2402-III та ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», які передбачають необхідність отримання попереднього дозволу органу опіки та піклування на укладення батьками договору щодо майна, на яке має право дитина, спрямовані на захист майнових прав дітей, тому підставою для визнання недійсним договору щодо майна, на яке має право дитина, за позовом її батьків не може бути сам по собі факт відсутності попереднього дозволу органу опіки та піклування на укладення такого договору, а лише порушення внаслідок його укладення майнових прав дитини (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2016 р. у справі № 6-2976цс15*).

1.4.17. З огляду на приписи статей 92, 203, 215 ЦК України, договір, укладений від імені юридичної особи її виконавчим органом (директором) з третьою особою, може бути визнаний недійсним із підстав порушення цим органом встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, якщо відповідні обмеження існували на момент укладення оспорюваного договору.

У разі визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства, яким визначені повноваження виконавчого органу, це рішення є недійсним з моменту його прийняття. Для вирішення в подальшому спору про визнання недійсним договору, укладеного виконавчим органом товариства в той період, коли рішення загальних зборів учасників товариства було дійсне, зазначена обставина має правове значення. Вона підтверджує, що станом на час укладення оспорюваного договору повноваження щодо представництва юридичної особи у виконавчого органу були відсутні чи обмежені.

Разом із тим ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлює виняток із загального правила щодо визначення правових наслідків вчинення правочину представником із перевищенням повноважень. Для третьої особи, яка уклала договір із юридичною особою, обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, в тому числі й повноважень виконавчого органу товариства, загалом не мають юридичної сили, хоча б відповідні обмеження й існували на момент укладення договору.

Таким чином, визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства саме по собі не може слугувати єдиною підставою

для висновку про недійсність договору. Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2016 р. у справі № 6-62цс16*).

1.4.18. Відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом (ч. 1 ст. 229 цього Кодексу).

Згідно зі статтями 229—233 ЦК України правочин, вчинений під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною або внаслідок впливу тяжкої обставини, є оспорюваним. Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину (ст. 229 цього Кодексу), мають існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно була і має істотне значення. Помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не може бути підставою для визнання правочину недійсним.

Відповідно до ст. 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

За змістом статей 203, 717 цього Кодексу договір дарування вважається укладеним, якщо сторони мають повне уявлення не лише про предмет договору, а й досягли згоди щодо всіх його істотних умов. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не вважається договором дарування, правовою метою якого є передача власником

свого майна у власність іншої особи без отримання взаємної винагороди.

Враховуючи викладене, особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін і письмових доказів, наявність обставин, які вказують на помилку — неправильне сприйняття нею фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, і що ця помилка дійсно була і має істотне значення. Такими обставинами є: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарування дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Отже, наявність чи відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення договору дарування замість договору довічного утримання, суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарування дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Лише в разі встановлення цих обставин норми ч. 1 ст. 229 та статей 203 і 717 ЦК України в сукупності вважаються правильно застосованими (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2016 р. у справі № 6-372цс16*).

1.4.19. Відповідно до частин 1, 2 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недотримання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1—3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

Відносини, що виникають у зв'язку з договором фінансового лізингу, регулюються положеннями ЦК України про лізинг, найм (оренду),

купівлю-продаж, Законом України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг».

Стаття 18 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-ХІІ) містить самостійні підстави визнання угоди (чи її умов) недійсною.

Так, за змістом ч. 5 цієї статті у разі визнання несправедливим окремого положення договору, включаючи ціну договору, може бути визнано недійсним або змінено таке положення, а не сам договір.

У разі коли зміна окремих положень або визнання їх недійсними зумовлює зміну інших положень договору, на вимогу споживача такі положення підлягають зміні або договір може бути визнаний недійсним у цілому (ч. 6 ст. 18 Закону № 1023-ХІІ).

Визначення поняття «несправедливі умови договору» закріплено в ч. 2 ст. 18 цього Закону. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу.

Аналізуючи цю норму, можна зробити висновок, що умови договору кваліфікуються як несправедливі за наявності одночасно таких ознак: по-перше, умови договору порушують принцип добросовісності (п. 6 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 509 ЦК України); по-друге, умови договору призводять до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків сторін; по-третє, умови договору завдають шкоди споживачеві.

Несправедливими згідно із ч. 3 ст. 18 Закону № 1023-ХІІ є, зокрема, умови договору про: виключення або обмеження прав споживача стосовно продавця (виконавця, виробника) або третьої особи у разі повного або часткового невиконання чи неналежного виконання продавцем (виконавцем, виробником) договірних зобов'язань, включаючи умови про взаємозалік, зобов'язання споживача з оплати та його вимог у разі порушення договору з боку продавця (виконавця, виробника); встановлення жорстких обов'язків споживача, тоді як надання послуги обумовлене лише власним розсудом виконавця; надання можливості продавцю (виконавцю, виробнику) не повертати кошти на оплату, здійснену споживачем, у разі відмови споживача укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця (виконавця, виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору (пункти 2—4) права в односторонньому порядку змінювати умови договору

на власний розсуд або на підставах, не зазначених у договорі (п. 11); визначення ціни товару на момент його поставки споживачеві або надання продавцю (виконавцю, виробнику) можливості збільшувати ціну без надання споживачеві права розірвати договір у разі збільшення ціни порівняно з тією, що була погоджена на момент укладення договору (п. 13).

За змістом ч. 5 ст. 11 Закону № 1023-ХІІ до договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього Закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки.

Аналіз указаних норм дає підстави для висновку, що несправедливими є положення договору фінансового лізингу, які містять умови про зміни у витратах, зокрема щодо плати за дострокове його погашення (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 11 травня 2016 р. у справі № 6-3020цс15; від 8 червня 2016 р. у справі № 6-330цс16*).

1.4.20. Стаття 18 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-ХІІ) містить самостійні підстави визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача.

Визначення поняття «несправедливі умови договору» закріплено в ч. 2 ст. 18 Закону № 1023-ХІІ. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу.

Відносини, що виникають у зв'язку з договором фінансового лізингу, регулюються положеннями ЦК України про лізинг, найм (оренду), купівлю-продаж, Законом України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг».

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що умови спірного договору фінансового лізингу є несправедливими відносно споживача, оскільки всупереч принципу добросовісності наслідком договору є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу, зокрема умови договору, якими встановлено, що: у разі збільшення вартості предмета лізингу до моменту повної сплати авансового платежу лізингоодержувачем останній повинен одноразово сплатити різницю такої вартості до моменту купівлі предмета лізингу лізингодавцем з метою відповідності відсоткового розміру авансового платежу, визначеного в додатку 1 до цього договору, фактичній вартості предмета лізингу на

момент його купівлі в продавця, а також одноразово сплатити різницю комісії за організацію та оформлення договору до моменту купівлі предмета лізингу лізингодавцем. У разі зменшення вартості предмета лізингу на момент його передачі лізингоодержувачу різниця комісії за організацію та оформлення договору поверненню не підлягає; у випадку виникнення податкових та прирівняних до них платежів лізингодавець має право вимагати зміни розміру лізингових платежів, а лізингоодержувач зобов'язаний прийняти такі зміни; розмір лізингової плати може індексуватися та змінюватися залежно від зміни законодавства, розміру податків і прирівняних до них платежів, зміни ситуації на грошовому ринку, що впливає на вартість предмета лізингу; у разі відмови лізингоодержувача від підписання додаткової угоди про коригування розміру платежів та вартості предмета лізингу лізингодавець має право в односторонньому порядку розірвати договір, вимагати повернення предмета лізингу, а вже сплачені споживачем платежі не повертаються; дострокове погашення може відбуватися не раніше ніж через 12 календарних місяців після підписання акта приймання-передачі предмета лізингу між лізингодавцем та лізингоодержувачем. За дострокову сплату лізингових платежів у термін, визначений п. 4.4.1 цього договору, лізингоодержувач сплачує штраф за дострокове погашення в розмірі 10 % від суми дострокового погашення.

Отже, висновок судів про наявність правових підстав для визнання договору фінансового лізингу недійсним на підставі ст. 203, 215 ЦК України та Закону № 1023-ХІІ відповідає зазначеним нормам матеріального права (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 травня 2016 р. у справі № 6-65цс16*).

1.4.21. Частиною 1 ст. 237 ЦК України передбачено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Згідно з ч. 3 цієї ж статті представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Додаткову угоду до договору оренди земельної ділянки було підписано від імені власника її дочкою, яка на момент підписання цієї угоди не мала на це жодних повноважень.

Статтею 241 ЦК України встановлено, що правочин, вчинений представником з переви-

щенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

Отже, ця стаття презюмує наявність у представника певного обсягу повноважень, належним чином та у встановленому порядку наданих йому особою, яку він представляє, а також встановлює випадки й умови набуття чинності правочинном, вчиненим від імені довірителя його представником, коли останній перевищив обсяг наданих йому повноважень. За таких обставин зазначена норма ЦК України не може бути застосована до правовідносин, коли правочин укладений від імені особи іншою особою, яка взагалі не була уповноважена на таке представництво і не мала жодних повноважень діяти від імені свого довірителя, а отже, не могла їх і перевищити.

Оскільки дочка, підписуючи додаткову угоду до договору оренди землі від імені матері, не мала на те жодних повноважень, така додаткова угода є недійсною, а земельна ділянка на підставі положень ст. 216 ЦК України підлягає поверненню позивачу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 травня 2016 р. у справі № 6-2612цс15*).

1.4.22. Зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, а недодержання стороною (сторонами) правочину в момент його вчинення цих вимог чинності правочину є підставою недійсності відповідного правочину (ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 цього Кодексу).

Згідно з частинами 2, 3 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Загальним правовим наслідком недійсності правочину (ст. 216 ЦК України) є реституція, яка застосовується як належний спосіб захисту цивільного права та інтересу за наявності відно-

син, які виникли у зв'язку з вчиненням особами правочину та внаслідок визнання його недійсним.

При цьому правом оспорювати правочин і вимагати проведення реституції ЦК України наділяє не лише сторону (сторони) правочину, але й інших, третіх осіб, що не є сторонами правочину, визначаючи статус таких осіб як «заінтересовані особи» (ст. 215, 216 ЦК України).

З огляду на зазначені приписи, правила статей 15, 16 ЦК України, а також статей 1, 2—4, 14, 215 ЦПК України кожна особа має право на захист, у тому числі судовий, свого цивільного права, а також цивільного інтересу, що загалом може розумітися як передумова для виникнення або обов'язковий елемент конкретного суб'єктивного права, як можливість задовольнити свої вимоги за допомогою суб'єктивного права та виражатися в тому, що особа має обґрунтовану юридичну заінтересованість щодо наявності/відсутності цивільних прав або майна в інших осіб.

Таким чином, оспорювати правочин може також особа (заінтересована особа), яка не була стороною правочину, на час розгляду справи судом не має права власності чи речового права на предмет правочину та/або не претендує на те, щоб майно в натурі було передано їй у володіння. Вимоги заінтересованої особи, яка в судовому порядку домагається визнання правочину недійсним (ч. 3 ст. 215 ЦК України), спрямовані на приведення сторін недійсного правочину до того стану, який саме вони, сторони, мали до вчинення правочину. Власний інтерес заінтересованої особи полягає в тому, щоб предмет правочину перебував у власності конкретної особи чи щоб сторона (сторони) правочину перебувала у певному правовому становищі, оскільки від цього залежить подальша можливість законної реалізації заінтересованою особою її прав.

Статтею 124 Конституції України визначений принцип обов'язковості судових рішень, який з огляду на положення статей 14, 153 ЦПК України поширюється також на ухвалу суду про забезпечення позову. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 151 ЦПК України забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

Забезпечення позову по суті — це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних із ним інших осіб в інтересах забезпечення реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника). Зазначені обмеження встановлює суд в ухвалі,

вони діють до заміни судом виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову (ст. 154 ЦПК України). Тому той факт, що встановлені судом в ухвалі обмеження не було зареєстровано у відповідному державному реєстрі, ведення якого передбачено Законом України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», сам по собі не може слугувати підставою для висновку про відсутність такого обмеження і про те, що відповідач має право вільно розпоряджатися нерухомим майном, якщо про встановлену судом заборону відчужувати майно відповідачу достеменно відомо.

У справі, яка переглядалася, позивачі на обґрунтування позову зазначили, що предмет оспорюваного ними договору — квартира, одночасно є предметом іншого їх позову до банку, який розглядається окремо та по суті не вирішений.

Підрозділ 1.5. Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів

1.5.1. Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом ст. 1 Закону України від 3 липня 1991 р. № 1282-ХІІ «Про індексацію грошових доходів населення» індекс інфляції (індекс споживчих цін) — це показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання.

Офіційний індекс інфляції, що розраховується Державним комітетом статистики України, визначає рівень знецінення національної грошової одиниці України, тобто купівельної спроможності гривні, а не іноземної валюти.

Індексації внаслідок знецінення підлягає лише грошова одиниця України — гривня, а іноземна валюта, яка була предметом договору, індексації не підлягає.

Норми ч. 2 ст. 625 ЦК України щодо сплати боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції поширюються лише на випадки прострочення грошового зобов'язання, визначеного у гривнях (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 січня 2016 р. у справі № 6-771цс15*).

Однак спір, який слугував підставою звернення позивачів до суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу від 12 вересня 2014 р., станом на час перегляду Верховним Судом України справи вже вирішений по суті, в задоволенні іншого позову позивачів до банку відмовлено й відповідне рішення апеляційного суду набрало законної сили, залишене без змін судом касаційної інстанції.

Отже, станом на час перегляду справи Верховним Судом України відпали підстави вважати порушеними права та інтереси позивачів укладенням оспорюваного ними договору купівлі-продажу квартири, оскільки судом визнано безпідставними їх претензії на предмет зазначеного договору — квартиру (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 травня 2016 р. у справі № 6-605цс16*).

1.5.2. Відповідно до ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ч. 1 ст. 1048 ЦК України).

Наслідки прострочення позичальником повернення позики визначено у ст. 1050 ЦК України. Якщо договором встановлений зобов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 цього Кодексу (ч. 2 ст. 1050 ЦК України).

Згідно з ч. 5 ст. 261 цього Кодексу за зобов'язанням з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливу строку виконання.

За змістом ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Оскільки відповідно до ст. 554 ЦК України поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, то у разі неналеж-

ного виконання боржником зобов'язань за кредитним договором передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України строк пред'явлення кредитором вимог до поручителя про повернення боргових сум, погашення яких згідно із умовами договору визначено періодичними платежами, повинен обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу.

Проте, якщо кредитор змінює на підставі ч. 2 ст. 1050 ЦК України строк виконання основного зобов'язання, позовна давність обчислюється від цієї дати.

Пред'явивши вимогу про повне дострокове погашення заборгованості за кредитом, сплату процентів за його користування та пені, кредитор відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України змінив строк виконання основного зобов'язання й зобов'язаний пред'явити позов до боржника протягом трьох років, а до поручителя протягом шести місяців (ч. 4 ст. 559 ЦК України) від дати порушення боржником встановленого банком строку для дострокового повернення кредиту (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 січня 2016 р. у справі № 6-990цс15*).

1.5.3. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1054 та ч. 2 ст. 1050 ЦК України у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається стосовно кожної окремої частини, від дня, коли відбулося це порушення.

Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо по кожному простроченому платежу.

У разі порушення боржником строків сплати чергових платежів, передбачених договором, відповідно до ч. 2 ст. 1050 ЦК України кредитор протягом усього часу — до встановленого договором строку закінчення виконання останнього зобов'язання вправі заявити в суді вимоги про дострокове повернення тієї частини позики (разом з нарахованими процентами — ст. 1048 ЦК України), що підлягає сплаті.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки.

Коли договором передбачено припинення поруки, якщо кредитор протягом трьох років від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя, у такому випадку трирічний строк обчислюється з настання строку виконання основного зобов'язання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2016 р. у справі № 6-18цс16*).

1.5.4. Поняття договору позики визначено ст. 1046 ЦК України, згідно з якою за цим договором одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

За своїми ознаками договір позики є реальним, оплатним або диспозитивно безоплатним, одностороннім, строковим або безстроковим.

Договір позики вважається укладеним в момент здійснення дій з передачі предмета договору на основі попередньої домовленості (п. 2 ч. 1 ст. 1046 ЦК України).

Ця особливість реальних договорів зазначена в ч. 2 ст. 640 ЦК України, за якою, якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії.

Письмова форма договору позики внаслідок його реального характеру є доказом не лише факту укладення договору, а й передачі грошової суми позичальнику (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 лютого 2016 р. у справі № 6-50цс16*).

1.5.5. За змістом частин 3, 4 ст. 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.

Згідно з ч. 1 ст. 232 ЦПК України заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 303 ЦПК України під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах дово-

дів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Суд апеляційної інстанції при розгляді справи здійснює перевірку і оцінку фактичних обставин справи та їх юридичну кваліфікацію в межах доводів апеляційної скарги, які вже були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Нові матеріально-правові вимоги, які не були предметом розгляду в суді першої інстанції, не приймаються та не розглядаються судом апеляційної інстанції. Той факт, що сторона не брала участі у розгляді справи судом першої інстанції у випадках, передбачених законом, може бути підставою для скасування рішення суду першої інстанції, а не для вирішення апеляційним судом її заяви про застосування позовної давності.

Окрім того, відповідно до ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Згідно з ч. 2 ст. 118 ЦПК України позивач має право об'єднати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою.

Відповідно до роз'яснень, викладених в абз. 1 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст. 124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами 1 і 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС України (ст. 17) або ГПК України (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Абзацом 3 п. 15 цієї постанови Пленуму Верховного Суду України роз'яснено, що вимоги позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, якщо відсутня спільність предмета

позову. Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого виду судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 березня 2016 р. у справі № 6-2307цс15*).

1.5.6. За змістом ч. 4 ст. 613 ЦК України боржник за грошовим зобов'язанням не сплачує проценти за час прострочення кредитора, тобто у випадку, якщо кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку (ч. 1 цієї статті).

Якщо боржник доведе, що не виконав грошового зобов'язання через прострочення кредитора, він звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 625 ЦК України, оскільки порушення грошового зобов'язання у вигляді його прострочення боржником не настало і в такому разі вважається, що виконання зобов'язання відстрочено на час прострочення кредитора (ч. 2 ст. 613 цього Кодексу) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 квітня 2016 р. у справі № 6-2387цс15*).

1.5.7. У разі неналежного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором позовна давність (ст. 257 ЦК України) за вимогами кредитора про повернення кредитних коштів і процентів за користування кредитом, повернення яких відповідно до умов договору визначено періодичними щомісячними платежами, повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 квітня 2016 р. у справі № 6-2520цс15*).

1.5.8. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 258 ЦК України до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) застосовується позовна давність в один рік.

Отже, аналіз цих норм ЦК України дає підстави для висновку про те, що стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду, а починається з дня (місяця), якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою.

Разом з тим спеціальна позовна давність застосовується за умови подання стороною у спорі відповідної заяви, зробленої до винесення судом рішення (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 25 травня 2016 р. у справі № 6-1138цс15*).

1.5.9. Виходячи із системного аналізу статей 525, 526, 599, 611 ЦК України та змісту кредитного договору можна зробити висновок про те, що наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора, яке не виконане боржником, не припиняє правовідносин сторін кредитного договору, не звільняє боржника та поручителя від відповідальності за невиконання грошового зобов'язання й не позбавляє кредитора права на отримання штрафних санкцій, передбачених умовами договору та ЦК України, а також сплату боржником процентів, належних кредитору відповідно до ст. 1048 цього Кодексу.

Суди апеляційної та касаційної інстанцій дійшли неправильного висновку про те, що з видачею судового наказу про задоволення вимог кредитора в період дії строку кредитного договору припиняються правовідносини сторін, які ґрунтуються на кредитному договорі, і що в такому разі нарахування процентів за користування кредитом з моменту ухвалення судового рішення (видачі судового наказу) до його фактичного виконання законом не передбачено (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 травня 2016 р. у справі № 6-157цс16*).

1.5.10. Відповідно до ст. 1046 ЦК України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

Перебіг загальної і спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася

або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України).

За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання. За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку (ч. 5 ст. 261 ЦК України).

Для обчислення позовної давності застосовуються загальні положення про обчислення строків, що містяться в статтях 252—255 ЦК України.

При цьому початок перебігу позовної давності пов'язується не так зі строком дії (припинення дії) договору, як з певними моментами (фактами), які свідчать про порушення прав особи (ст. 261 ЦК України).

За змістом цієї норми початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленій стороні права на позов, тобто можливості реалізувати своє право в примусовому порядку через суд.

Згідно із ч. 1 ст. 1049 ЦК України, якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

Пунктом 3 ч. 1 ст. 611 цього Кодексу передбачено, що в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки у вигляді сплати неустойки.

Відповідно до ч. 2 ст. 258 ЦК України до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) застосовується позовна давність в один рік.

Статтею 253 цього Кодексу визначено, що перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

За правилами ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасного виконання грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Тобто пеня — це санкція, яка нараховується з першого дня прострочення й до тих пір, поки зобов'язання не буде виконано. Її розмір

збільшується залежно від тривалості правопорушення.

Правова природа пені така, що позовна давність до вимог про її стягнення обчислюється окремо за кожний день (місяць) нарахування пені. Право на позов про стягнення пені за кожен день (місяць) виникає щодня (щомісяця) на відповідну суму, а позовна давність обчислюється з того дня (місяця), коли кредитор дізнався або повинен був дізнатися про порушення права.

Аналіз норм ст. 266, ч. 2 ст. 258 ЦК України дає підстави для висновку про те, що стягнення неустойки (пені, штрафу) обмежується останніми 12 місяцями перед зверненням кредитора до суду, а починається з дня (місяця), якого вона нараховується, у межах строку позовної давності за основною вимогою.

Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 551 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 червня 2016 р. у справі № 6-3006цс15*).

1.5.11. Відповідно до ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ч. 1 ст. 1048 ЦК України).

Визначення поняття зобов'язання міститься у ч. 1 ст. 509 ЦК України.

Відповідно до цієї норми зобов'язання — це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України).

Згідно зі статтями 526, 530, 610, ч. 1 ст. 612 ЦК України зобов'язання повинні виконуватись

належним чином у встановлений термін відповідно до умов договору та вимог чинного законодавства. Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст. 610 ЦК України).

Якщо в зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін).

При цьому в законодавстві визначаються різні поняття: як «строк договору», так і «строк (термін) виконання зобов'язання» (ст. 530, 631 ЦК України).

Одним із видів порушення зобов'язання є прострочення — невиконання зобов'язання в обумовлений сторонами строк.

При цьому перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України).

Відповідно до ч. 5 ст. 261 ЦК України за зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

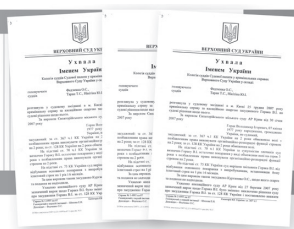
За змістом ст. 266 ЦК України зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно).

Разом з тим за змістом ч. 1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом.

Згідно ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Оскільки кошти за кредитним договором у належному розмірі повернуто не було, проценти за кредитом та пеня за процентами підлягають стягненню з відповідача у межах строку позовної давності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 червня 2016 р. у справі № 6-1188цс16*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212⁷—212²¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення), та злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157—160 Кримінального кодексу України)*

Правовідносини у сфері реалізації виборчого права, організації та проведення виборів урегульовано ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), ратифікованого Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР; Конституцією України; *законами*: від 14 липня 2015 р. № 595-VIII «Про місцеві вибори»¹ (далі — Закон № 595-VIII), від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI «Про всеукраїнський референдум» (далі — Закон № 5475-VI), від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України» (далі — Закон № 4061-VI), від 10 липня 2010 р. № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»² (далі — Закон № 2487-VI), від 5 березня 1999 р. № 474-XIV «Про вибори Президента України» (далі — Закон № 474-XIV), від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», *указами Президента України та іншими законами і нормативно-правовими актами*.

* Матеріал до друку підготовлено суддею Верховного Суду України **Є.І. Ковтюк**, суддею Верховного Суду України у відставці **Т.С. Таран** і науковим консультантом відділу аналізу судової статистики та узагальнення судової практики **І.Б. Лавровською**.

¹ Тут і далі — закони та інші нормативно-правові акти з подальшими змінами.

² Закон втратив чинність 8 серпня 2015 р.

Забезпечення організації підготовки та проведення виборів і референдумів в Україні, реалізації та захисту конституційних виборчих прав громадян України і прав на участь у референдумах, суверенного права Українського народу на виявлення своєї волі покладено на Центральну виборчу комісію (далі — ЦВК) як постійно діючий колегіальний державний орган Законом від 30 червня 2004 р. № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію».

Відповідальність за протиправні дії, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення, передбачена нормами статей 212⁷—212²¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП). Відповідальність за незаконні дії проти виборчих прав і свобод передбачена статтями 157—160 Кримінального кодексу України (далі — КК).

Норми зазначених статей КпАП та КК є бланкетними, тому за роз'ясненнями їх положень слід звертатися до законів № 595-VIII, 4061-VI, 474-XIV, 2487-VI, 5475-VI, а також до зазначених вище інших законів та нормативно-правових актів, зокрема постанов ЦВК.

У цьому узагальненні проаналізовано судову практику розгляду цієї категорії справ, які розглянули суди України у 2010—2016 рр.

I. Судова практика застосування законодавства

про відповідальність за порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітацію в день проведення референдуму (ст. 212¹⁰ КпАП)

Статтею 212¹⁰ КпАП передбачено відповідальність за здійснення передвиборної агітації особою, участь якої у передвиборній агітації заборонена законом, проведення передвиборної агітації поза строками, встановленими законом, чи в місцях, що заборонені законом, здійснення передвиборної агітації у формах і засобах, що суперечать Конституції або законам України, або інше порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу, а так само за агітацію в день проведення референдуму.

Об'єктом такого правопорушення є суспільні відносини у сфері виборчого процесу виборів депутатів Верховної Ради України (чергових, повторних, проміжних і позачергових виборів до Верховної Ради України), Президента України (чергових, позачергових та повторних виборів Президента України), місцевих виборів (перших, чергових, позачергових, повторних, проміжних): виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільського, селищного, міського голів, старости та процесу підготовки і проведення референдуму, а також виборчі права громадян і право на участь у референдумах.

Безпосереднім об'єктом є порядок проведення передвиборної агітації під час виборчого процесу виборів депутатів Верховної Ради України, Президента України, місцевих виборів, порядок здійснення агітації референдуму.

Об'єктивна сторона правопорушення виражається у:

- здійсненні передвиборної агітації особою, участь якої у передвиборній агітації заборонена законом, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу;

- проведенні передвиборної агітації поза строками, встановленими законом, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу;

- проведенні передвиборної агітації в місцях, що заборонені законом, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу;

- здійсненні передвиборної агітації у формах і засобах, що суперечать Конституції або законам України, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу;

- іншому порушенні встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ цього Кодексу;

- агітації в день проведення референдуму.

Суб'єкт адміністративного правопорушення — осудна особа, якій на момент вчинення правопорушення виповнилося 16 років: громадянин (не посадова особа); громадянин (посадова особа); громадянин, який офіційно зареєстрований кандидатом у депутати відповідно до виборчого законодавства; громадянин, який подав документи на реєстрацію, але офіційно таким ще не зареєстрований; громадянин, зареєстрований як офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати; громадянин, зареєстрований як офіційний спостерігач від кандидата у депутати, від громадської організації.

Суб'єктивна сторона правопорушення визнається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини у формі умислу.

Потерпілим від правопорушення може бути:

- громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років, щодо якого на день проведення передвиборної агітації ЦВК ухвалено рішення про реєстрацію кандидатом;

- партія, що висунула кандидата у депутати, щодо якого є рішення ЦВК про реєстрацію;

- офіційний спостерігач від партії, яка висунула кандидатів у депутати в загальнодержавному окрузі, від кандидата у депутати в одномандатному окрузі, від громадської організації, який зареєстрований у встановленому порядку;

- громадянин України, якому на день голосування виповнилося вісімнадцять років (виборець).

Диспозиція ст. 212¹⁰ КпАП є бланкетною, тому особи, які уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення, і судді для правильного розуміння та застосування на практиці її положень мають звертатися до відповідних норм законів № 474-XIV, 4061-VI, 595-VIII, 5475-VI та інших нормативно-правових актів, якими регулюються правовідносини у сфері виборчого права, порушення яких і свідчить про наявність ознак одного зі складів правопорушення, передбаченого зазначеною статтею.

Спільною ознакою для перших п'яти складів правопорушень, передбачених ст. 212¹⁰ КпАП, є **передвиборна агітація**, ознакою шостого складу — **агітація референдуму**.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 68 Закону № 4061-VI передвиборна агітація — це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата у депутати або партію — суб'єкта виборчого процесу. Передвиборна агітація може здійснюватися в будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції та законам України.

Агітація — це громадська і політична діяльність, робота серед мас, спрямована на роз'яснення політики якої-небудь партії чи громадської організації³.

Агітація референдуму — це здійснення будь-якої діяльності, яка спонукає учасників всеукраїнського референдуму голосувати на підтримку чи проти питання референдуму, у тому числі будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що прямо або опосередковано привертають увагу до питання референдуму, сформувані у суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до питання референдуму або спрямувати політичну поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів процесу референдуму, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із зазначеною метою (ч. 2 ст. 70 Закону № 5475-VI).

Політична реклама — це розміщення або поширення матеріалів передвиборної агітації за допомогою рекламних засобів. До політичної реклами належить також використання символіки або логотипів партій — суб'єктів виборчого процесу, а так само повідомлення про підтримку партією — суб'єктом виборчого процесу або кандидатом у депутати видовищних чи інших публічних заходів або привернення уваги до участі у таких заходах партії — суб'єкта виборчого процесу чи певного кандидата у депутати. Реклама друкованих видань (газет, журналів, книг), інших товарів та послуг з використанням прізвищ чи зображень (портретів) кандидатів, назв чи символіки партій — суб'єктів виборчого процесу також є політичною рекламою (ч. 3 ст. 68 Закону № 4061-VI, ч. 5 ст. 57 Закону № 595-VIII).

Передвиборна агітація може проводитися у таких формах:

- 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями;
- 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;
- 3) проведення публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій стосовно положень передвиборних програм та політичної діяльності партій — суб'єктів виборчого процесу чи політичної діяльності кандидатів у депутати;
- 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень;
- 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації;
- 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами;
- 7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії — суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати, а також оприлюднення інформації про таку підтримку;
- 8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за партію — суб'єкта виборчого процесу, кандидата у депутати або публічні оцінки діяльності цих партій чи кандидатів у депутати;
- 9) встановлення інформаційних наметів;
- 10) в інших формах, що не суперечать Конституції та законам України (ч. 2 ст. 68 Закону № 4061-VI).

Агітація референдуму, відповідно до ч. 3 ст. 70 Закону № 5475-VI, може проводитись у формі публічних закликів голосувати за чи проти питання референдуму або публічних оцінок змісту питання референдуму.

Відповідно до ч. 5 ст. 68 Закону № 4061-VI не вважається передвиборною агітацією здійснення партією, яка не має статусу суб'єкта виборчого процесу, заходів, зазначених у пунктах 1—7, 9 ч. 2 цієї статті, з метою популяризації власної діяльності чи роз'яснення своєї позиції за умови, що під час таких заходів жодним чином не згадуються партії — суб'єкти виборчого процесу та кандидати у депутати, а також положення передвиборних програм.

Аналогічні норми щодо передвиборної агітації містять і закони № 595-VIII (ст. 54), 474-XIV (ст. 58), 5475-VI (ст. 70).

³ Див.: Новий тлумачний словник української мови [Текст] : у 4-х т. 42000 слів. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. — К., 1998.

1. Досудове провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 212¹⁰ КпАП

Згідно зі ст. 245 КпАП завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Відповідно до частин 1—3 ст. 256 КпАП у протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі.

Протоколи про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 212¹⁰ КпАП, складають відповідно до ст. 255 КпАП уповноважені на те особи органів внутрішніх справ (Національної поліції).

Вимоги до протоколу містить Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції (затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі — МВС) від 6 листопада 2015 р. № 1376; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 1 грудня 2015 р. за № 1496/27941, далі — Інструкція), редакція якої набула чинності 22 грудня 2015 р.

Особливість ст. 212¹⁰ КпАП полягає в тому, що її нормами передбачено як адміністративну відповідальність за здійснення передвиборної агітації особою, участь якої у передвиборній агітації заборонена законом, проведення передвиборної агітації поза строками, встановленими законом чи в місцях, що заборонені законом, здійснення передвиборної агітації у формах і засобами, що суперечать Конституції або законам України, або інше порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації, крім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³

та 212¹⁴ цього Кодексу, а так само агітація в день проведення референдуму, так і захист виборчих прав і свобод суб'єктів, виборчі права яких порушено такими діями.

У зв'язку з тим, що правовідносини у сфері здійснення передвиборної агітації регулюються спеціальними законами, при провадженні в адміністративній справі за ст. 212¹⁰ КпАП слід керуватися положеннями того спеціального закону, яким вони регулюються, тобто відповідними нормами законів № 595-VII, 474-XIV, 4061-VI, 5475-VI та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють правовідносини у сфері виборчого права, порушення яких і свідчить про наявність ознак одного зі складів правопорушення, передбаченого зазначеною статтею КпАП.

Із матеріалів узагальнення судової практики вбачається, що особи, які уповноважені законом складати протоколи про адміністративні правопорушення, та суди, які розглядають такі справи, загалом правильно застосовують положення ст. 212¹⁰ КпАП.

Оскільки ст. 212¹⁰ КпАП передбачено шість складів адміністративного правопорушення, у протоколі, крім статті КпАП, обов'язково мають бути зазначені конкретні вчинені протиправні дії, які відповідно до положень виборчого законодавства свідчать про наявність одного з шести складів правопорушення, а також наведено перелік матеріалів, що мають вважатися доказами на підтвердження вчинених протиправних дій із долученням речових доказів.

Для розмежування протиправних дій за складами правопорушення необхідно звернути увагу на таке.

Здійснення передвиборної агітації особою, участь якої у передвиборній агітації заборонена законом, окрім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ КпАП, відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону № 595-VIII, означає, що забороняється брати участь у передвиборній агітації:

- особам, які не є громадянами України;
- органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам;
- у робочий час посадовим та службовим особам органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом;

– військовослужбовцям, крім випадків, коли відповідна особа є кандидатом;

– членам виборчих комісій протягом строку повноважень відповідних виборчих комісій;

– громадянам України через іноземні засоби масової інформації, що транслюються на територію України.

Аналогічні норми містять закони № 5475-IV (ст. 76), 4061-VI (ст. 74), 474-XIV (ст. 64).

У протоколі про адміністративне правопорушення недостатньо зазначати тільки назву статті КпАП, необхідно також розкрити зміст і зазначити конкретні вчинені протиправні дії.

На підтвердження здійснення передвиборної агітації особою, участь якої у передвиборній агітації заборонена законом, у протоколі про адміністративне правопорушення слід зазначити, по-перше, які дії вчинені, що були визначені як здійснення передвиборної агітації (у якій формі), навести докази і додати матеріали на підтвердження вчиненого; процитувати гасла, які проголошувалися та мотивувати, чому ці гасла є передвиборною агітацією; по-друге, слід зазначити, що передвиборну агітацію вчинено особою, яка входить до переліку осіб, яким відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI заборонено здійснювати передвиборну агітацію під час виборчого процесу, і долучити докази на підтвердження (довідку з місця роботи, копію паспорта громадянина іншої держави, довідку з виборчої комісії, ін.); по-третє, необхідно зазначити до якого із суб'єктів, визначених пунктами 1–4 ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI (пунктами 1–3 ч. 1 ст. 64 Закону № 474-XIV, пунктами 1–6 ч. 1 ст. 60 Закону № 595-VIII), належить особа та надати докази на підтвердження цього; по-четверте, чи не передбачено у п. 3 ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI (п. 2 ч. 1 ст. 64 Закону № 474-XIV, пунктах 3, 4 ч. 1 ст. 60 Закону № 595-VIII) винятки щодо особи — чи особа на момент фіксування правопорушення була вже зареєстрована як кандидат у депутати і могла здійснювати передвиборну агітацію у робочий час (п. 3 ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI) та надати докази-інформацію ЦВК про те, що особа зареєстрована як кандидат в депутати; чи особа входить до переліку осіб, яким відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI заборонено здійснювати передвиборну агітацію у робочий час, і така особа не зареєстрована кандидатом у депутати; пояснення свідків, що передвиборна агітація здійснювалася у робочий час; і, по-п'яте, необхідно зазначити, які суб'єкти виборчого процесу є потерпілими від протиправних дій.

Проведення передвиборної агітації поза строками, встановленими законом, окрім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ КпАП, згідно зі ст. 70 Закону № 4061-VI (частини 1, 2 ст. 54 Закону № 595-VIII) означає, що:

– партія, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, кандидати у депутати не мають права розпочинати свою передвиборну агітацію до дня, наступного за днем прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати;

– передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування;

– передвиборна агітація напередодні дня голосування та в день голосування забороняється. У цей же час забороняються проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів) від імені партії, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати, розповсюдження агітаційних матеріалів, а також публічні оголошення про підтримку партією чи окремими кандидатами у депутати проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів.

Громадяни України мають право здійснювати передвиборну агітацію, вільно і всебічно обговорювати політичні, ділові, особисті якості та передвиборні програми кандидатів, місцевих організацій партій (ч. 1 ст. 54 Закону № 595-VIII).

Виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування. ЦВК оголошує про початок виборчого процесу не пізніше як за дев'яносто один день до дня голосування (ч. 2 ст. 16 Закону № 4061-VI).

На підтвердження **проведення передвиборної агітації поза строками, встановленими законом**, у протоколі про адміністративне правопорушення слід зазначити, по-перше, які конкретно дії вчинено, що були визначені як здійснення передвиборної агітації (у якій формі), навести докази і долучити матеріали на підтвердження вчиненого; зазначити гасла, які проголошувалися, та мотивувати, чому ці гасла є передвиборною агітацією; по-друге, визначити статус особи, яка проводила передвиборну агітацію і визначити статус суб'єкта, на користь якого таку агітацію проведено (ст. 70 Закону № 4061-VI, ст. 54 Закону № 595-VIII): якщо передвиборна агітація здійснювалася партією, яка не має статусу суб'єкта виборчого процесу, то необхідно навести докази, що агітацію проведено не з метою популяризації власної діяльності, не для роз'яснення своєї позиції і що під час такої передвиборної

агітації активно згадувалися партії — суб'єкти виборчого процесу та кандидати у депутати, а також положення передвиборних програм (п. 5 ст. 68 Закону № 4061-VI). На підтвердження необхідно надати довідку про відсутність реєстрації та агітаційні матеріали (належним чином приєднані до матеріалів справи). Якщо передвиборну агітацію здійснено партією, кандидатом у депутати напередодні дня голосування або в день голосування, тоді мають бути надані такі докази, як відеозаписи камер спостереження, свідчення осіб, присутніх під час агітації, примірники агітаційних матеріалів і, відповідно, у протоколі про вчинення адміністративного правопорушення необхідно зафіксувати час, місце (точна адреса) вчинення дій із доданими поясненнями свідків на підтвердження здійснення активних дій — передвиборної агітації. По-третє, необхідно зазначити, які суб'єкти виборчого процесу є потерпілими від протиправних дій.

Проведення передвиборної агітації в місцях, що заборонені законом, окрім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ КпАП, відповідно до частин 2, 3, 7, 19, 22 ст. 74 Закону № 4061-VI означає, що така агітація забороняється:

– у військових частинах (формуваннях), в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах окремими кандидатами у депутати, їх довіреними особами чи уповноваженими особами партій. Агітація допускається **тільки на зустрічах цих осіб з виборцями, організованих відповідною окружною виборчою комісією спільно з командиром військової частини або керівником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора** з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі всіх уповноважених осіб партій, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі або їх довірених осіб у відповідному одномандатному окрузі;

– у приміщеннях органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування за рахунок коштів виборчих фондів партій, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі;

– у засобах масової інформації під час виборчого процесу в матеріалах і передачах, не обумовлених угодами, укладеними відповідно до вимог частин 5 та 10 ст. 72 і частин 2 та 7 ст. 73 цього Закону;

– у зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України, а також у зареєстрованих в Україні засобах масової інформації, в яких частка зарубіжної власності перевищує п'ятдесят відсотків;

– кандидатам у депутати використовувати для проведення передвиборної агітації службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, службові чи виробничі наради, збори колективу, а також залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, таких осіб:

1) кандидатам у депутати, які займають посади в органах державної влади чи в інших державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування, — посадових та службових осіб органів державної влади чи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (крім осіб, які перебувають на посадах помічника-консультанта народного депутата України);

2) кандидатам у депутати, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, на підприємствах незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), утворених відповідно до законів України, — підлеглих їм осіб за місцем роботи (у робочий час).

На підтвердження **проведення передвиборної агітації в місцях, що заборонені законом, у протоколі про адміністративне правопорушення необхідно** вказати, по-перше, які конкретно дії вчинені, що були визначені як здійснення передвиборної агітації (у якій формі), навести докази і долучити матеріали на підтвердження вчиненого; по-друге, зазначити місце, що заборонено законом, та зробити посилання на статтю закону, за якими це місце є забороненим для проведення передвиборної агітації та надати докази на підтвердження цього, зокрема, що це місце належить органам державної влади, є об'єктом комунальної власності тощо, — обмеження, передбачені частинами 2, 3, 19, 22 ст. 74 Закону № 4061-VI; по-третє, визначити статус особи, яка проводила передвиборну агітацію і визначити статус суб'єкта, на користь якого таку агітацію проведено, тобто необхідно встановити, чи є особа, яка проводила передвиборну агітацію в місцях, що заборонені законом, фізичною особою — громадянином, суб'єктом виборчого процесу, який не зареєстрований як кандидат у депутати, представник партії або громадської організації, або є суб'єктом виборчого процесу, який зареєстрований як кандидат у депутати, представник партії або громадської організації;

по-четверте, необхідно встановити статус організатора такої передвиборної агітації; і, по-п'яте, необхідно зазначити, які суб'єкти виборчого процесу є потерпілими від протиправних дій.

Здійснення передвиборної агітації у формах і засобах, що суперечать Конституції або законам України, окрім випадків, передбачених статтями 212⁹, 212¹³ та 212¹⁴ КпАП, означає порушення положень Конституції та вимог законів, зокрема, положень виборчого законодавства.

Крім того, передвиборна агітація та політична реклама мають здійснюватися відповідно до положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), норм Цивільного кодексу України, законів України стосовно друкованої інформації (від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ «Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні» (далі — Закон № 2782-ХІІ), від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ «Про інформацію», від 13 січня 2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» та ін.), тобто мають відповідати положенням кодексів, законів щодо суспільної моралі, загальним етичним нормам із дотриманням конфіденційності приватної інформації у певних межах.

На підтвердження здійснення передвиборної агітації у формах і засобах, що суперечать Конституції або законам України, у протоколі про адміністративне правопорушення слід, по-перше, зазначити, які дії вчинені, що були визначені як здійснення передвиборної агітації, та конкретизувати у якій формі та якими засобами, мотивувати таку кваліфікацію дій посиланням на вимоги законів, Конституції, навести докази і долучити матеріали на підтвердження вчиненого; по-друге, слід зазначити, що особа, яка здійснила передвиборну агітацію у формах і засобах, що суперечать Конституції або законам України, є фізичною особою — громадянином-виборцем, суб'єктом виборчого процесу, який не зареєстрований як кандидат у депутати, представник партії або громадської організації, або є суб'єктом виборчого процесу, який зареєстрований як кандидат у депутати, представник партії або громадської організації; по-третє, необхідно встановити статус суб'єкта, на користь якого кандидата здійснювалася агітація, організатора такої передвиборної агітації, та зазначити, які суб'єкти виборчого процесу є потерпілими від протиправних дій.

Інше порушення встановлених законом обмежень щодо ведення передвиборної агітації, окрім випадків, передбачених статтями 212⁹,

212¹³ та 212¹⁴ КпАП, означає порушення інших обмежень, передбачених розд. ІХ «Передвиборна агітація» Закону № 4061-VI, а також порушення обмежень, передбачених іншими законами та нормативними актами, якими регулюються питання у сфері реалізації виборчого права, організації та проведення виборів.

Обмеження щодо агітації в день проведення референдуму відповідно до ст. 71 Закону № 5475-VI означає, що агітація напередодні дня голосування та в день голосування забороняється. У цей же час забороняються проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів) у зв'язку з проведенням референдуму чи його питанням, розповсюдження агітаційних матеріалів, обговорення питання референдуму у засобах масової інформації чи на публічних заходах. Агітація референдуму закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування.

Згідно з ч. 18 ст. 76 зазначеного Закону із часу припинення агітації референдуму відповідно до ч. 2 ст. 71 цього Закону забороняються проведення агітаційних заходів, розповсюдження агітаційних матеріалів референдуму у засобах масової інформації, демонстрація агітаційних фільмів чи кліпів, розповсюдження агітаційних листівок, плакатів, інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали агітації референдуму, публічні заклики голосувати за чи проти питання референдуму або публічна оцінка можливих наслідків референдуму. Агітаційні матеріали знімаються з 24 години останньої п'ятниці перед днем голосування відповідними службами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

На підтвердження здійснення агітації в день проведення референдуму (напередодні дня голосування та в день голосування) у протоколі про адміністративне правопорушення слід, по-перше, зазначити, які дії вчинені, що були визначені як агітація в день проведення референдуму, та конкретизувати у якій формі, якими засобами, процитувати гасла, які проголошувалися та мотивувати, чому ці гасла є агітацією референдуму, мотивувати таку кваліфікацію дій посиланням на положення Закону № 5475-VI, зокрема на статті 70, 71 цього Закону, навести докази і долучити матеріали на підтвердження вчиненого; по-друге, слід зазначити, що особа, яка здійснила агітацію напередодні дня голосування та/або в день голосування (в день проведення референдуму) є фізичною особою — громадянином (виборцем), суб'єктом

виборчого процесу; по-третє, необхідно встановити, чи особа не належить до осіб, стосовно яких ст. 76 зазначеного Закону встановлені обмеження щодо проведення агітації референдуму; по-четверте, необхідно встановити організатора такої передвиборної агітації. До протоколу необхідно долучити відеозаписи камер спостереження, свідчення осіб, присутніх під час агітації, примірники агітаційних матеріалів і, відповідно, у протоколі про вчинення адміністративного правопорушення необхідно зафіксувати час, місце (точна адреса) вчинення дій із доданими поясненнями свідків на підтвердження здійснення діяльності, яка спонукає учасників референдуму голосувати на підтримку чи проти питання референдуму, у тому числі будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що прямо або опосередковано привертують увагу до питання референдуму, сформувані у суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до питання референдуму або спрямувати політичну поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів процесу референдуму, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із метою агітації референдуму.

З узагальнення судової практики вбачається, що не завжди особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, дотримуються вимог ст. 256 КпАП при викладенні у протоколі суті адміністративного правопорушення.

Так, через порушення вимог щодо складання протоколу про адміністративне правопорушення 27 листопада 2015 р. Старокостянтинівським районним судом Хмельницької області закрито провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 212¹⁰ КпАП щодо В. через відсутність в його діях складу правопорушення.

Згідно з протоколом про адміністративне правопорушення В. близько 11 год. 30 хв. 21 жовтня 2015 р. порушила обмеження щодо ведення передвиборної агітації під час підготовки референдуму з використанням друкованих засобів масової інформації, зокрема розповсюджувала листівки від політичної партії.

У зв'язку з тим, що зміст протоколу не тільки є джерелом доказів у справі, а й актом

обвинувачення у вчиненні конкретного адміністративного правопорушення, суд дійшов висновку, що в діях В. немає складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212¹⁰ КпАП, оскільки 21 жовтня 2015 р. в Україні проводилися місцеві вибори, а не референдум.

Постановою судді Шевченківського районного суду м. Києва від 20 жовтня 2015 р. закрито провадження у справі про адміністративне правопорушення стосовно Ш. за відсутністю в її діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212¹⁰ КпАП з огляду на таке.

Згідно з протоколом про адміністративне правопорушення 17 жовтня 2015 р. о 15 год. 15 хв. по вул. Щусева у м. Києві Ш. здійснювала передвиборну агітацію, а саме: **реалізовувала молочні продукти в пакетах з написом про те, що Особа_1 — кандидат у депутати до Київської міської ради, за ціною 9 грн за 1 л молока та молочні вершки за ціною 22 грн.**

Мотивуючи закриття провадження у справі, суддя зазначив, що відповідно до ч. 1 ст. 9 КпАП невід'ємною ознакою складу адміністративного правопорушення є вина особи у його вчиненні, яка зумовлює, зокрема, наявність реальної можливості не вчинити дії, або відвернути наслідки, які складають об'єктивну сторону правопорушення.

Водночас ознаки правопорушення за ст. 212¹⁰ КпАП, яке на думку оперуповноваженого Шевченківського районного управління Головного управління МВС в м. Києві вчинено Ш., про що зазначено у протоколі, не відповідають диспозиції ст. 212¹⁰ КпАП, оскільки у протоколі не визначено, яке із порушень допущено, які саме вимоги та обмеження щодо ведення передвиборної агітації порушено Ш.

Норма ст. 212¹⁰ КпАП є бланкетною, тому за роз'ясненнями щодо кожного з шести зазначених складів правопорушення слід звертатися до положень виборчого законодавства, а в протоколі і постанові суду необхідно зазначати норми закону (статтю і закон), положення Конституції, які були порушені протиправними діями, і визначити, до яких ознак складу правопорушення, передбаченого ст. 212¹⁰ КпАП, відносяться такі дії.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Відшкодування моральної шкоди в адміністративному судочинстві

В.М. Кравчук,
суддя Львівського окружного адміністративного суду,
доктор юридичних наук, професор

Summary

The article studies the reasons and methods of compensation for moral damage caused by power entities. The author proves that in the sphere of public relations, when unlawful decisions are determined (action or inaction), the courts have to proceed from the presumption of the presence of damage. Amount of damage may be evaluated by the court according to the principles of fairness. The institute of apologizing as a special means of compensation for moral damage is being studying

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України).

Незважаючи на те, що ця норма конституційна, використовують її не часто. Позивачі іноді заявляють такі вимоги, але суди переважно відмовляють через недоведеність. Головна перешкода на шляху реалізації ст. 56 Конституції — складність доказування шкоди та її розміру. Через це навіть професійні юристи не вірять у реальність задоволення таких вимог і не заявляють їх, щоб не ускладнювати процес. Потенціал конституційної норми, в якій передбачена одна з основних юридичних гарантій прав людини, залишається лише на папері.

Чому ж цією конституційною нормою не можна скористатись? Може проблема в галузевому законодавстві? Спробуємо дослідити причину і з'ясувати склад цивільного правопорушення, вчи-

неного суб'єктом владних повноважень, та механізм його доведення в адміністративному судочинстві з метою відшкодування моральної шкоди.

Питання відшкодування моральної шкоди досить ґрунтовно вивчені в цивільному праві, зокрема і в дисертаційних дослідженнях. Цю тематику досліджували О.В. Грищук, І.М. Забара, О.В. Крикунов, І.С. Ніжинська, Н.В. Павловська, В.П. Паліюк, Я.С. Протопопова, Л.П. Решетник, М.М. Фролов, В.Д. Чернадчук та ін. Проте недостатньо вивченою залишилась специфіка відшкодування моральної шкоди саме в адміністративному судочинстві.

У Цивільному кодексі України (далі — ЦК) передбачено декілька спеціальних норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 1173), їхніми посадовими або службовими особами (ст. 1174) у сфері нормотворчої діяльності (ст. 1175), незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу,

що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 1176).

Зазначені норми передбачають два принципових положення: 1) шкода відшкодовується державою або органом місцевого самоврядування; 2) шкода відшкодовується незалежно від вини заподіювача шкоди.

Окрім цивільного законодавства питання відшкодування шкоди регулюється і галузевими нормативними актами. Так, у п. 21.3 ст. 21 Податкового кодексу України передбачено, що шкода, завдана неправомірними діями посадових осіб контролюючих органів, підлягає відшкодуванню за рахунок коштів державного бюджету, передбачених таким контролюючим органом.

У п. 2 ст. 30 Митного кодексу України передбачено, що шкода, заподіяна особам та їх майну неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю органів доходів і зборів або їх посадових осіб чи інших працівників при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків, відшкодовується цими органами, організаціями у порядку, визначеному законом.

Згідно з ч. 2 ст. 25 Закону від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР «Про звернення громадян» громадянину на його вимогу і в порядку, встановленому чинним законодавством, можуть бути відшкодовані моральні збитки, завдані неправомірними діями або рішеннями органу чи посадової особи при розгляді скарги. Розмір відшкодування моральних (немайнових) збитків у грошовому виразі визначається судом.

Відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію» (далі — Закон № 580-VIII) держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

У багатьох нормативних актах використовується бланкетна норма: шкода, завдана фізичним або юридичним особам посадовими особами внаслідок їх неправомірних діянь, відшкодовується у встановленому законом порядку (наприклад, ст. 10 Закону від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»).

Таким чином, в Україні є достатня правова база для відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами. Проблема не у відсутності відповідного законодавства.

Підстави відшкодування

У теорії цивільного права виділяють чотири елементи складу правопорушення, яке є підставою цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування шкоди: 1) настання шкоди; 2) протиправність поведінки заподіювача шкоди; 3) причинний зв'язок між поведінкою і шкодою; 4) вина.

Розглянемо ці умови в контексті відповідальності за шкоду, завдану в публічно-правових відносинах.

1. Настання шкоди. У широкому значенні шкода — це втрати, тобто майнові або інші негативні наслідки для особи. Традиційно виділяють два види шкоди:

1) *матеріальна (майнова)*. Майнова шкода полягає у знищенні або пошкодженні майна потерпілого. Об'єктом правопорушення виступає річ, тобто предмет матеріального світу, майнові права або гроші. Майнова шкода поділяється на реальні збитки — фактичні втрати, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, та (або) витрати, пов'язані з відновленням свого порушеного права, а також упущену вигоду — доходи, які особа могла б одержати, якщо б її право не було порушено;

2) *моральна (немайнова)*. Це втрати немайнового характеру внаслідок моральних або фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»; далі — Постанова № 4). Вона полягає у применшенні немайнового блага. Об'єктом правопорушення є немайнове право: здоров'я, честь, гідність, ділова репутація тощо.

Термін «моральна шкода» застосовується переважно до фізичних осіб, в той час як до юридичних осіб — «немайнова шкода». Вищий господарський суд України роз'яснив, що це шкода, заподіяна порушенням законних немайнових прав юридичних осіб (п. 2 роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 29 лютого 1996 р. № 02-5/95 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди»; далі — Роз'яснення № 02-5/95). Її наслідками є пониження репутації, формування негативної оцінки як учасника праводносин, — як результат зменшення контрагентів, а отже і майнові втрати.

В адміністративному судочинстві йдеться в основному про моральну шкоду, тому розглянемо її докладніше.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 ЦК особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. У самій нормі не зазначено, про які саме права йдеться. Отже, порушення будь-якого права (майнового, особистого немайнового), може мати наслідком завдання моральної шкоди і, відповідно, стати підставою для позовної вимоги про її відшкодування.

Об'єктом заподіяння моральної шкоди є будь-які права фізичної чи юридичної особи. При цьому слід мати на увазі, що перелік особистих немайнових прав невичерпний (ст. 270 ЦК).

У публічно-правових відносинах моральна шкода полягає, зокрема, у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з неправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів (п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК); приниженні честі, гідності а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК).

Моральна шкода фізичної особи визначається через страждання. Страждання — це негативна для людини емоція, змістом якої є біль, мука, тривога, переживання. Страждання ж є наслідком певних дій, що викликають такі емоції. Як і саме дії викликають страждання — національне законодавство не зазначає, обмежуючись лише загальною вказівкою на їх протиправність. Однак у практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) описані різні обставини, які беруть до уваги як такі, що заподіюють моральну шкоду: невизначеність ситуації з результатом кримінального провадження та його фінансових наслідків¹; незручності, викликані негативним впливом на здоров'я; стурбованість і тривога через те, що ситуація триває довго; негативний вплив на членів сім'ї²; психічне напруження³; глибоке відчуття несправедливості, викликане тривалим невиконанням судового рішення⁴; розчарування⁵ тощо.

Ці обставини можуть і повинні братися до уваги і в Україні, адже їх негативний вплив на людину має інтернаціональний характер.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового ха-

рактеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи піддрив довіри до її діяльності (п. 3 Постанови № 4).

Моральна шкода юридичної особи може бути наслідком різних обставин, зокрема поширення, у тому числі через засоби масової інформації, відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх ділову репутацію або завдають шкоди їх інтересам (п. 4 Роз'яснення № 02-5/95).

Із огляду на загальні засади доказування позивач повинен довести, що йому заподіяно шкоду і вказати її розмір. Це означає, що він повинен зазначити, які саме обставини спричинили страждання чи приниження честі, гідності, ділової репутації, яку саме шкоду вони спричинили і який її розмір. Відсутність цих обставин на практиці є підставою для залишення позовної заяви без руху або відмови у задоволенні позову за недоведеністю.

Водночас в українській правовій науці поступово починає формуватися підхід, який презюмує шкоду, якщо є порушення права. Судді-автори науково-практичного коментаря ЦК висловили думку, що «оскільки підставою виникнення обов'язку відшкодувати моральну шкоду є правопорушення, то завжди є і моральні страждання з приводу порушення прав фізичної особи»⁶. Автори іншого коментаря зазначають, що «моральна шкода, як правило, супроводжує будь-яке порушення цивільного права чи охоронюваного законом інтересу. Тому інколи визнається, що факт заподіяння моральної шкоди не вимагає окремого доказування» (ст. 43 ЦК)⁷.

Презумпція шкоди — спірне для цивілістики положення. Можна погодитися з тим, що шкода не минає безслідно і особа не залишається байдужою до порушення своїх прав. Однак не кожне переживання, хвилювання є стражданням. Страждання — це відчуття сильного фізичного болю, глибоких душевних мук, а не будь-яка негативна емоція. Саме через страждання фізичної особи визначається поняття моральної шкоди. Тому страждання, його характер та глибину потрібно доводити, щоб довести моральну шкоду.

Однак необхідно погодитись із тим, що настав час змінити сприйняття моральної шкоди через

¹ Див.: Пункт 23 Рішення ЄСПЛ у справі «Мілазі проти Республіки Італії» від 25 червня 1987 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2005. — № 1.

² Див.: Пункт 65 Рішення ЄСПЛ у справі «Лонес Остра проти Іспанії» від 9 грудня 1994 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2004. — № 3.

³ Див.: Пункт 35 Рішення ЄСПЛ у справі «Цимерман і Штайнерн проти Швейцарської Конфедерації» від 13 липня 1983 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2005. — № 1.

⁴ Див.: Пункт 60 Рішення ЄСПЛ у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 42.

⁵ Див.: Пункт 50 Рішення ЄСПЛ у справі «Полтораченко проти України» від 18 січня 2005 р. // «Закон і Бізнес» від 12 лютого 2005 р.

⁶ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України // За ред. А.Г. Яреми, В.Я. Карабаня, В.В. Кривенка, В.Г. Ротаня. — К. — 2004. — С. 161.

⁷ Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар : У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. — К., 2004. — Ч. 1. — С. 692.

страждання. Не лише страждання, але й інші негативні емоції, які є наслідком психотравмуючої ситуації, впливають на людину, створюють їй перешкоди в реалізації прав та інтересів. І право не повинно «пробачати» ці негативи тільки через те, що потерпілий недостатньо страждав. На мою думку, сучасну судову практику, особливо у сфері відповідальності за шкоду, завдану органом держави (посадової особи), слід розвивати саме у цьому напрямі. Будь-яке порушення прав фізичної особи неодмінно заподіює шкоду.

2. Протиправність поведінки заподіювача шкоди. Адміністративний суд доходить висновку про задоволення позову, якщо встановить протиправність рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. Оцінка правомірності владного акту обов'язкова у кожній адміністративній справі. Таким чином, протиправність поведінки, що завдає шкоду, встановлюється під час вирішення публічно-правового спору і її не потрібно з'ясовувати окремо.

Тобто, якщо акт протиправний, то й шкода заподіяна протиправно. Натомість, якщо суд дійде висновку, що дії були правомірними, то й підстав для відшкодування шкоди немає.

При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС) тягар доказування правомірності своїх дій несе відповідач (суб'єкт владних повноважень). Його дії в силу закону вважаються протиправними, якщо він не доведе зворотнього. Застосовується презумпція протиправності адміністративних актів, якщо особа вважає, що вони порушують її права та інтереси.

3. Причинний зв'язок між поведінкою і шкодою. Для відшкодування потрібно встановити безпосередній причинний зв'язок між порушенням суб'єктивного права чи інтересу (наслідок) і порушенням закону (причина).

На нашу думку, такий зв'язок очевидний, оскільки презюмується, що порушення прав особи не може не спричинити незручності. Якщо особа звернулася до суду, то це вже означає, що вона не залишилася байдужою до порушення й існує певний дискомфорт, переживання, які змусили її вимагати захисту.

4. Вина. Вина суб'єктів владних повноважень не має значення для відшкодування шкоди, оскільки така відповідальність настає без вини. Форма вини — умисел або необережність — не впливає на відшкодування. Бажав службовець настання шкоди, чи з байдужістю ставився до наслідків, — держава несе однакову відповідальність. Проте вина може враховуватися під час

вирішення питання про притягнення до відповідальності цього службовця.

Таким чином, задовольняючи адміністративний позов особи до суб'єкта владних повноважень про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, адміністративний суд одночасно встановлює склад цивільного правопорушення, а саме констатує протиправність дій та вину заподіювача шкоди (яка презюмується). Позивачеві залишається довести негативні наслідки у вигляді шкоди (які теж повинні презюмуватися), її розмір, а також причинний зв'язок.

Розмір відшкодування

Одним із найскладніших практичних аспектів відшкодування моральної шкоди є доказування її розміру. Припустимо, що позивач довів протиправність дій, факт заподіяння йому страждань, приниження репутації. Але як страждання та приниження перевести у гроші? Відсутність відповіді на це питання стримує позивачів навіть тоді, коли шкода очевидна.

Відповідно до ст. 23 ЦК на розмір грошового відшкодування моральної шкоди впливають такі фактори: характер правопорушення; глибина фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей; ступінь вини особи, яка завдала шкоди; інші обставини, які мають істотне значення.

Усі ці фактори мають оціночний характер і в кожній справі можуть бути свої обставини, що впливають на розмір відшкодування. Оскільки страждання є емоцією конкретної людини, реакція на одні й ті самі обставини у різних людей може бути різною. Це також повинен враховувати суд при вирішенні справи.

У разі коли йдеться про немайнову шкоду, завдану юридичній особі, окремі фактори не можуть бути застосовані через їх «людський» характер. Важко говорити про страждання та здібності організацій. Водночас, характер правопорушення, ступінь вини та інші обставини можуть братися до уваги і для визначення розміру немайнової шкоди, завданої юридичним особам. Однак неконкретний зміст цих обставин ускладнює їх практичне застосування. Дійсно, як визначити і врахувати ступінь вини начальника податкової інспекції, який прийняв протиправне податкове повідомлення-рішення? Тому основний акцент у доказуванні слід робити на інших обставинах, які мають істотне значення. Їх переліку не існує. Тому в кожній конкретній справі позивач може наводити свої. Це може бути зменшення кола контрагентів, погіршення ділової репутації, втрата ринків збуту та замовлень, неможливість

отримання державних замовлень, відмова контрагентів від подальшої співпраці тощо. Ці обставини повинен доказувати позивач.

Проте навіть доказавши їх, залишається проблема конвертації цих втрат у грошову суму. Це найскладніша проблема інституту моральної шкоди. І питання полягає не в тому, що немає методики. Методик багато — з ними можна ознайомитись у спеціальній літературі, наприклад у праці В.І. Манукяна⁸. Немає єдиного загальновищого судами підходу.

Питання про розмір моральної шкоди може вирішуватися з допомогою судової психологічної експертизи. У п. 6.6 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 3 листопада 1998 р. за № 705/3145), в орієнтовному переліку питань, що можуть вирішуватися під час психологічної експертизи є, зокрема, й питання про те, чи спричинені особі страждання (моральна шкода), а якщо особі завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду).

Однак адміністративний суд вирішує публічно-правовий спір і основна увага концентрується саме на цьому. Очевидно, що призначення експертизи затримає процес на невизначений час і позивач у цьому не зацікавлений. Потрібні простіше методики, які б дозволяли позивачам і суду самостійно визначити розмір відшкодування без залучення експертів. За двадцять років існування інституту моральної шкоди національна судова практика на це не спромоглася. Моральна шкода досі є пасинком цивілістики.

Заслуговує на увагу практика ЄСПЛ, коли позивач взагалі не зазначає суми відшкодування, а просить суд визначити її на засадах справедливості. У такому підході є логіка, адже саме суд остаточно визначає суму відшкодування моральної шкоди. Так, у справі *«Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії»* заявниці вимагали значної, але конкретно не визначеної компенсації за моральну шкоду, завдану їм у формі приниження, страждання та тривоги, і ЄСПЛ погодився, що моральна шкода не завжди може бути предметом чіткого доведення, проте розумно припустити, що особи

можуть зазнати страждань і тривоги в ситуації заявників. (пункти 95, 96 Рішення)⁹. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що шкода не піддається обчисленню.

Очевидно, що саме в адміністративному судочинстві такий підхід був би виправданий. Незважаючи на те, що позивач не зазначає суми, або не наводить мотивів розрахунку завданої шкоди і не подає доказів, якщо суд встановить, що така шкода заподіяна, він мав би присуджувати відшкодування. Наприклад, у справі *«Ромашов проти України»* Ромашов подав вимоги про відшкодування, однак не надав жодного документа на підтвердження своїх вимог, а також не конкретизував їх. ЄСПЛ врахував той факт, що в результаті виявлених порушень заявник зазнав моральної шкоди, яка не може бути виправленою шляхом лише констатації Судом факту порушення і, об'єктивно оцінюючи ситуацію, на відшкодування моральної шкоди присудив заявнику кошти у сумі 3 тис. євро (п. 52 Рішення)¹⁰.

Таким чином, відсутність доказів і розрахунків, якими позивач обґрунтовує розмір моральної шкоди, не повинна бути перешкодою для вирішення цих вимог по суті. Фактично, не визнаючи конкретного розміру шкоди, позивач погоджується з будь-яким справедливим судовим рішенням, покладаючись на суд.

Спосіб відшкодування

Відшкодування шкоди — це традиційний універсальний спосіб захисту цивільних прав. Питання про галузеву належність відносин із заподіяння шкоди не ставиться. Це цивілістика. Отже, за загальним правилом, спори, що виникають із цивільних правовідносин, розглядають загальні суди (ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України).

У межах адміністративного судочинства можуть розглядатися лише вимоги про відшкодування шкоди, завданої суб'єктом владних повноважень (органом або посадовою особою). Слід мати на увазі, що відшкодування шкоди — це спосіб захисту порушених прав, один серед декількох інших, передбачених у ст. 16 ЦК. Якщо позивач обирає спосіб захисту інший, ніж відшкодування шкоди, його вимоги не можуть розглядатися в адміністративному судочинстві, навіть якщо вони заявлені з вимогою вирішити

⁹ Див.: Рішення ЄСПЛ у справі *«Лопес Остра проти Іспанії»* від 9 грудня 1994 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2004. — № 3.

¹⁰ Див.: Рішення ЄСПЛ у справі *«Цимерман і Штайнерн проти Швейцарської Конфедерації»* від 13 липня 1983 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2005. — № 1.

⁸ Див.: Манукян В.І. Моральный вред: право, практика, опыт. — К., 2008. — 288 с.

публічно-правовий спір, а заподіювачем шкоди є суб'єкт владних повноважень.

Для прикладу, не підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства вимоги про спростування недостовірної інформації, про визнання цивільного права, про зміну право-відношення, про примусове виконання цивільно-правового обов'язку в натурі та ін. Усе це не «вимоги про відшкодування шкоди», про які йдеться у ст. 21 КАС.

Відшкодування є способом захисту будь-яких прав, яким завдано шкоди. Характер цих прав (право власності чи інше речове право, особисте немайнове право тощо) не має значення для адміністративної юрисдикції, якщо способом його захисту позивач обрав відшкодування шкоди, а порушником є суб'єкт владних повноважень.

Таким чином, принциповим для віднесення справи до адміністративної юрисдикції є обраний позивачем спосіб захисту порушених прав. Відповідно до ст. 21 КАС предметом адміністративного позову може бути лише і виключно вимога про відшкодування шкоди.

На перший погляд це очевидно. Питання ускладнюється, коли враховувати, що такий спосіб захисту як відшкодування моральної шкоди може бути різних видів залежно від того, якого саме відшкодування хоче позивач — грошима, майном чи в інший спосіб.

Як уже зазначалось, моральна (немайнова) шкода є наслідком порушення немайнових прав. Відповідно до ст. 275 ЦК захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими у гл. 3 цього Кодексу, а також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення. Таким чином, вичерпного переліку способів захисту особистих немайнових прав у законі не передбачено.

Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Якщо позивач обрав спосіб відшкодування грошми, то він повинен зазначити суму. Гроші вимірюють числовими значеннями.

Відшкодування моральної шкоди іншим майном полягає, зокрема, у наданні інших речей. І тут постає питання про співмірність, адекватність, тому існує потреба у застосуванні мірила, серед яких найуніверсальнішим є гроші. Однак іноді можна обійтися без цього, особливо якщо сторони не висловлюють заперечень щодо адекватності відшкодування.

Що саме мається на увазі під іншим способом відшкодування, законодавець не указує.

Коментатори висловлюють думку, що інший спосіб відшкодування може полягати у наданні благ не речового, а іншого майнового характеру: безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів, виконання послуг чи робіт. Вартість майнового блага, яке надається, у деяких випадках може не мати значення. Суд може зобов'язати вчинити певні дії, не визначаючи їх вартість¹¹.

На нашу думку, закон не дає жодних підстав вважати, що моральна шкода повинна відшкодуватися в майновій формі. Якщо об'єктом порушення є немайнові права, то природньо, що і відшкодування насамперед повинно бути немайновим. Іноді навіть сама спроба виразити втрати в грошах є неприйнятною. Так, потерпілі під час Сквиливської трагедії болісно сприймали, що смерть близької людини потрібно оцінити в грошах. Спробуйте-но оцінити життя дитини?

Відшкодування немайнової шкоди грошима — це наслідок неможливості знайти адекватний спосіб. Однак, якщо позивач може запропонувати такий, то саме йому слід надавати перевагу, а не грошовій компенсації.

Серед інших, немайнових способів відшкодування моральної шкоди особливої уваги для цілей адміністративного судочинства заслуговує вибачення.

Зобов'язання вибачитися, як публічно-правова реакція на правопорушення, застосовується як захід адміністративного впливу до неповнолітніх (ст. 241 Кодекс України про адміністративні правопорушення). Умовою його застосування є визнання неповнолітнім неправомірності своєї поведінки, суспільної шкоди, викликаного правопорушенням, і щире каяття. Вибачення не є адміністративним стягненням, не є санкцією юридичної відповідальності, оскільки не має карального впливу на правопорушника. Це захід впливу, і навіть — виховного впливу. Його сутність, з одного боку, полягає в щирому каятті неповнолітнього, визнанні вини, а з іншого — в усвідомленні ним моральних та правових правил поведінки. Однак можливість застосування такого заходу впливу судом надає йому властивості юридичного обов'язку.

Обов'язок публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого може бути покладено судом у межах кримінального законодавства в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 Кримінального кодексу України).

Цей спосіб реагування на правопорушення було передбачено також у ч. 2 ст. 25 Закону

¹¹ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — К., 2005. — Т. I. — С. 56.

від 20 грудня 1990 р. «Про міліцію», яка містила обов'язок працівника міліції публічно вибачитися на вимогу громадянина. Закон № 580-VIII такої норми не містить.

Вибачення розглядалося насамперед як дія, яку повинен вчинити працівник міліції в силу закону, а не як спосіб відшкодування моральної шкоди. Є чимало судових рішень, які відображають таке розуміння. При такому підході сутність вибачення формалізується, прирівнюється до службового обов'язку, за невиконання якого може наставати відповідальність.

У традиційному значенні вибачення — це визнання, спокута, каяття, прохання до потерпілого з метою зменшити негативні наслідки завданої шкоди. Важко примусити особу вибачитися, коли вона цього не хоче. Тому такий спосіб відшкодування шкоди має позасудовий, і навіть позаправовий, етичний характер. Хто визнає порушення — вибачається, а хто ні — відшкодовує грошима за судовим рішенням без вибачень. Вибачення без каяття — це фарс.

Коли ж говорити про суб'єктів владних повноважень, то вибачення — це частина обов'язків органу державної влади (посадової особи) щодо людини. У п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу» передбачено обов'язок державного службовця поважати гідність людини. Гідна поведінка державного службовця передбачає насамперед повагу до гідності інших осіб (п. 5 Правил етичної поведінки державних службовців, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 65). Чого варта повага, якщо державний службовець, порушивши права людини, не повинен навіть вибачитися? Таким чином, вибачення є одночасно і видом цивільно-правової немайнової відповідальності, і службовим обов'язком. До його виконання можна примусити рішенням суду.

На заваді широкому застосуванню вибачення як способу відшкодування немайнової шкоди стає п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», в якому зазначено, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту не передбачено у статтях 16, 277 ЦК.

Можна погодитися з тим, що прямо у цих статтях про вибачення не зазначено. Однак у ст. 16 прямо передбачено відшкодування моральної шкоди, а вона відповідно до ст. 23 може

відшкодуватися в інший спосіб. Тому, на нашу думку, Верховний Суд України розтлумачив ст. 16 ЦК дуже вузько.

Верховний Суд України пізніше у постанові від 21 травня 2012 р. у справі № 6-20цс11 пом'якшив категоричність висновку, зазначивши, що законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень статей 55, 124 Конституції та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом. Оскільки положення Конституції та Конвенції мають вищу юридичну силу (статті 8, 9 Конституції), а обмеження матеріального права суперечать цим положенням, порушення цивільного права чи цивільного інтересу підлягають судовому захисту і у спосіб, не передбачений законом, зокрема ст. 16 ЦК, але який є ефективним засобом захисту, тобто таким, що відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням.

Вибачення, як спосіб відшкодування моральної шкоди в адміністративному судочинстві, має декілька ознак. По-перше, воно має офіційний характер. Суб'єктом вибачення є орган державної влади або посадова особа, яка є відповідачем у справі. Вибачатися повинен той орган чи особа, який вчинив правопорушення і завдав шкоди. По-друге, змістом вибачення є визнання негативних для позивача наслідків правопорушення. В іншому випадку воно втрачає сенс. На практиці не існує єдиного підходу до формулювання вибачення, але найчастіше воно включає опис суті правопорушення (хто і що вчинив) і саме вибачення потерпілому. По-третє, вибачення має письмову форму. Воно фіксується у відповідному документі (листі, повідомленні).

За характером поширення вибачення може бути приватним або публічним. Приватне вибачення доводиться до відома самого лише потерпілого. Публічне — оголошується невизначеному колу осіб: на зборах, у трудовому колективі, у засобах масової інформації (у мережі інтернет). Форму вибачення (приватну чи публічну) обирає позивач. Водночас суди часто відмовляють позивачам у задоволенні вимог зобов'язати публічно вибачитися у певній формі, наприклад, у місцевому засобі масової інформації, вважаючи, що сам відповідач повинен обрати спосіб вибачення. Скасовуючи постанову суду першої інстанції, Одеський апеляційний адміністратив-

ний суд зазначив, що, зобов'язуючи завчасно повідомити позивача про дату та назву засобу масової інформації, в якому будуть опубліковані публічні вибачення, суд неправильно застосував норму матеріального права, оскільки такі дії міліції не передбачені ст. 25 Закону від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ «Про міліцію»¹².

У публічних правовідносинах досить доречним було б вибачення для подолання негативних наслідків, викликаних порушенням прав особи. Задоволення позивача від того, що суд констатував його правоту, а правопорушник розкався або змушений був це зробити, у багатьох випадках було б достатньою сатисфакцією. Уявіть лише, як начальник податкової інспекції вибачається перед платником податків за протиправне рішення.

Є приклади, коли органи державної влади самі застосовують цей спосіб, намагаючись врегулювати спір в позасудовому порядку¹³.

При обранні цього способу відшкодування відпадає необхідність у доведенні розміру моральної шкоди, адже вибачення не має і не може мати грошової оцінки. Вибачення — це універсальний спосіб відшкодування будь-якої моральної шкоди.

Незважаючи на те, що вибачення ніяк не пов'язано з грошовим еквівалентом шкоди, іноді суди звертають увагу на співмірність шкоди і публічного вибачення, особливо коли відповідач вчинив дії на усунення порушення¹⁴. Однак, на нашу думку, в цій ситуації має йтися не про співмірність, а про відсутність моральної шкоди.

Існує також думка, що ч. 3 ст. 105 КАС передбачено перелік вимог, які може містити в собі адміністративний позов, а єдиним способом відшкодування шкоди громадянину, завданої незаконним рішенням, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, є стягнення коштів; інших способів відшкодування моральної шкоди у КАС не передбачено¹⁵.

Ми вважаємо, що таке застосування закону є сумнівним, оскільки фактично обмежує право позивача на обрання способу відшкодування моральної шкоди, яке передбачене у ст. 23 ЦК. Крім того, ч. 4 ст. 105 КАС не може тлумачитися як

така, що встановлює вичерпний перелік вимог. Адміністративний позов може містити ці вимоги. Це не означає, що не може бути інших. До того ж, повноваження адміністративного суду, визначені ст. 162 КАС, дають йому право прийняти постанову, зокрема, про зобов'язання відповідача вчинити певні дії, або й навіть прийняти іншу постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Таким чином, адміністративний суд має повноваження зобов'язати відповідача до публічного вибачення.

Також постає питання щодо належного відповідача за вимогою про відшкодування немайнової шкоди. Такі вимоги задовольнялися як щодо працівника, безпосередньо винного у порушенні прав позивача¹⁶, так і щодо органу, в якому він працює¹⁷.

У справі «Доніченко проти України» ЄСПЛ звернув увагу, що національні органи державної влади відповідальні за дії працівників міліції. Той факт, що саме двоє працівників міліції були особисто згадані в резолютивній частині рішення, а не районний відділ міліції, у якому вони працювали, чи Міністерство внутрішніх справ України, не звільняє органи міліції, а відповідно й державу, від зобов'язання виправити вчинки своїх працівників (п. 35 Рішення). З огляду на це належним відповідачем за вимогами про відшкодування шкоди є держава в особі відповідного органу.

Верховний Суд України звернув увагу на те, що орган, який заподіяв громадянину моральну шкоду незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю має бути відповідачем у такій справі, якщо це передбачено відповідним законом (наприклад, ст. 9 Закону від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ «Про оперативно-розшукову діяльність»). Якщо ж відповідним законом чи іншим нормативним актом це не передбачено або в ньому зазначено, що шкода відшкодовується державою (за рахунок держави), то поряд із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган Державної казначейської служби України¹⁸.

¹² Див.: Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду від 20 березня 2013 р., справа № 2-а-4859/11/2170 // [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30225133>

¹³ Див.: <http://uanews.dp.ua/other/2014/01/23/33617.html>

¹⁴ Див.: Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 28 лютого 2013 р., справа № 2а-12491/12/2670 // [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29824170>.

¹⁵ Див.: Постанова Красногвардійського районного суду Автономної Республіки Крим від 25 червня 2010 р., справа № 2-А-1651/2010 // [електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10201242>

¹⁶ Див.: Постанова Львівського окружного адміністративного суду від 24 червня 2015 р. у справі №813/2739/15 // [електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45975739>

¹⁷ Див.: Постанова Московського районного суду м. Харкова від 17 вересня 2015 р. у справі № 643/11669/15-а // [електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50865876>

¹⁸ Див.: Пункт 10¹ постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування мораль-

Однак участь у справі органу Державної казначейської служби України позбавлена сенсу, якщо позивач вимагає відшкодування немайнової шкоди не грошима, а в інший спосіб, зокрема шляхом вибачення. Таким чином, відповідачем за такою вимогою повинен бути безпосередньо той орган, працівники якого вчинили протиправні дії і порушили права позивача.

Відшкодування немайнової шкоди за порушення прав кореспондується з обов'язком держави забезпечувати ефективність засобів правового захисту. Відповідно до ст. 13 Конвенції кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 13 Конвенції гарантує наявність на національному рівні правового засобу для втілення суті гарантованих Конвенцією прав і свобод, у якому б вигляді вони б не були захищені у національній правовій системі. Тож наслідком ст. 13 є вимога надати на національному рівні засіб для розгляду суті обгрунтованої скарги відповідно до Конвенції і гарантувати належне відшкодування <...> (п. 148 Рішення ЄСПЛ від 17 липня 2014 р. у справі «*Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії*»). У практиці ЄСПЛ ефективність правового засобу розглядається як право на скаргу, належне розслідування порушення, поновлення порушеного права або відшкодування.

Таким чином, для того, щоб забезпечити виконання Україною ст. 13 Конвенції та ст. 56 Конституції, ефективним засобом правового захисту у випадку завдання особі немайнової шкоди внаслідок протиправних дій посадових осіб органів державної влади чи місцевого самоврядування може стати вибачення.

На мою думку, вибачення може стати найефективнішим способом відшкодування моральної шкоди в публічних правовідносинах. Це не лише б відновлювало права позивачів, але й сприяло формуванню нової правової культури. Ця правова форма повністю відповідає усталеним культурним традиціям та етичним стандартам.

Підсумовуючи зазначене, вважаю, що судова практика щодо відшкодування немайнової (моральної) шкоди, завданої під час здійснення владних (управлінських) функцій, потребує перегляду. Для забезпечення реальної дії ст. 56 Конституції відшкодування шкоди повинно стати ефективним способом захисту особи від порушень з боку держави, її органів та посадових осіб. Така шкода повинна презюмуватися, як і вина відповідного суб'єкта владних повноважень порушника. Саме державний орган повинен довести її відсутність. Щодо виду відшкодування, то поряд з традиційним відшкодуванням моральної шкоди грошима у сфері публічних правовідносин доречно звернути увагу на вибачення.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF) можна ознайомитися на офіційному web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–1683
технічне забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусяк
П.О. Мусяк
О.І. Пархоменко (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко

Фото:

Г.М. Безсмертна

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38, кв. 1

м. Київ

04073

Телефон: **(44) 468–3131**

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»

вул. Кирилівська, 476

м. Київ

04080

Телефон (факс): (44) 227–7817

Підписано до друку 28.11.2016

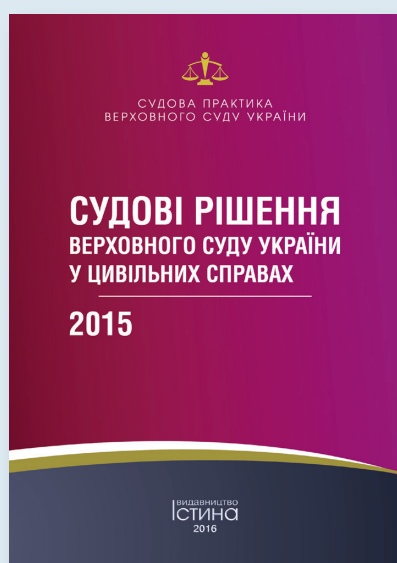
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 16-94.

Наклад 1100 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2015 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2016. — 804 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2015 року за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з передбачених процесуальним законодавством підстав. Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм права.

Видання розраховане на суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Право Європейського Союзу : Підручн. / За ред. Р.А. Петрова. — К., 2016. — 384 с.

Підручник «Право Європейського Союзу» розрахований на студентів, які тільки починають вивчати цю дисципліну. У ньому стисло та доступно характеризуються усі загальні елементи структури ЄС, компетенція та відмінності між інститутами ЄС. Автори знайомлять читачів з усіма елементами внутрішнього ринку ЄС та змістом і цілями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

У виданні розглядаються мета, зміст і правове регулювання імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у правову систему України, статус громадян України на території держав-членів ЄС. Схеми сприяють наочному вивченню курсу. У книзі міститься стислий аналіз змін до конституційного устрою ЄС, запровадженого Лісабонським Договором.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073
Телефон: +380 (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**